

CSEPREGI MÁRTA

Infinitivus a szurguti hantiban¹

The present study describes the syntactic and semantic characteristics of the infinitive in Surgut Khanty. The infinitive (marked with *-ta/-taγə*) appears most frequently either as a non-finite purpose clause or as a non-finite object clause. The Surgut Khanty infinitive phrase followed the same grammaticalization path that was outlined by M. Haspelmath on the basis of cross-linguistic studies: purposive > irrealis directive > irrealis potential > realis non-factive > realis factive (1989: 298). It is a further characteristic function of the infinitive in Surgut Khanty to appear with superlexical verbs that encode different phases (beginning or termination) of a situation. These structures play an important role in encoding temporal, aspectual and Aktionsart-meaning.

Keywords: Khanty, non-finite, infinitive, purpose clause, object clause

1. Bevezetés

Tanulmányomban a szurguti hanti nyelvjárás főnévi igeneveit vizsgálom, főként szintaktikai és szemantikai szempontból. A szurguti a magyarral rokon hanti (osztják) nyelvnek egyik keleti nyelvjárása, melyet a középső Ob mellékfolyói mentén beszélnek mintegy háromezren (CSEPREGI 1998: 8). Bár ez volt az egyik első hanti nyelvjárás, melyről rövid nyelvtant és szójegyzéket közöltek a 19. század közepén (CASTRÉN 1849), az 1990-es évekig a viszonylag kevésbé kutatottak közé tartozott. Az ezredfordulóig a nyelvjárás beszélői is csak néhány ábécéskönyvben találkozhattak anyanyelvük írott változatával. Az utóbbi húsz évben azonban megszorodott a szurguti hanti nyelvű kiadványok száma.

Jelen tanulmány egy készülő monográfia része, melyben a szurguti hanti nyelvjárás összes nem-finit igealakjának a szintaxisát fogom vizsgálni. Korábbi közleményeimben elsősorban a melléknévi igeneveket érintő kérdésekkel foglalkoztam (CSEPREGI 2012a, 2012b, 2013, 2014, 2015e).

A hanti nyelv szurguti nyelvjárásában öt nem-finit igealak, azaz igenév van: a *-ta(γə)* képzős főnévi igenév (infinitivus), a *-t-* képzős folyamatos és *-m-* képzős befejezett melléknévi igenév (participium), a *-min* képzős határozói igenév (con-

¹ A tanulmány az OTKA FNN 107793 számú kutatásának keretében jött létre. Ezúton mondok köszönetet két lektoromnak írásom végső megformálásához nyújtott, hasznos segítségükért.

verbum), valamint a *-lax* képzős tagadó igenév. A *-ŋ*- képzős feltételes igenévek csak történeti nyomai vannak.

A nem-finit igealakok közül a leggazdagabban a participiumok toldalékolhatók. Járulhat hozzájuk személyjelölő morféma, határozórag, és számos névutóval is szó szerkezetet alkothatnak. A konverbumok csak állítmányi helyzetben láthatók el számjellel. A tagadó igenév a participiumokhoz hasonló módon toldalékolható, de variációs lehetőségei korlátozottabbak. Az infinitívus képzője lezárja a morfémásort, nem lehet hozzá egyéb toldalékot fűzni. Az alábbiakban a főnévi igenév szintaktikai szerepét vizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy mely főigék mellett jelennek meg, és milyen modális vagy aspektuális jelentést hordoznak.

1.1. A szurguti hanti morfoszintaktikai jellemzői

A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a hanti és ennek szurguti nyelvjárása is az agglutináló típusba tartozik. Az ige- és névszóragozásban egyaránt három grammatikai számot használ: egyes, kettős és többes számot. A birtokos személyrag (Px jel) a birtokos számán és személyén kívül a birtok számát is kifejezi. A főnévi esetragozási paradigma kilenc alakot ismer. Testes esetragokkal csak határozói viszonyokat fejez ki a szurguti hanti. Az alanyt, a tárgyat és a birtokos jelzőt nem jelöli esetrag, hanem a szórend utal a funkcióra (l. lejjebb). A lativusragnak dativusi jelentése is van. A személyes névmásoknak van külön accusativusi és dativusi alakjuk.

A szurguti hantiban három igeragozási paradigma használatos: alanyi, tárgyias és passzív ragozás. Az alanyi ragozásban a személyragok a cselekvő számát és személyét fejezik ki. A tárgyias ragozásban az igei személyragok az alany személyén és számán kívül jelölik a tárgy számát is. A passzív szerkezetek használatának kétféle, majdnem ellentétes célja van: egyrészt az általános alanyú vagy ismeretlen alanyú mondatokban fordulnak elő, másrészt olyan mondatokban, melyekben a beszélő éppen hogy ki akarja emelni a cselekvőt, s ezt speciális végződéssel, a ágenshez járuló locativus raggal jelöli. A szurguti hanti két igeidőt (jelölt jelen időt és a jeltelen múlt időt), valamint két szintetikus igemódot (kijelentő és felszólító módot) használ. Az egyéb modális tartalmakat módosítószókkal és igevev szerkezetekkel fejezi ki. Mind az ige-, mind a névszóragozásban előfordul a magánhangzó-alternáció.

Az alapszórend SOV, azaz a mondat élén áll az alany, a végén az igei állítmány, előtte pedig az ige bővítményei. A szurguti hanti névmásejtő (pro-drop) nyelv, a mondatból gyakran elmarad a személynévmási alany. A szintagmák szórendjére jellemző a határozó–meghatározott szórend, azaz a jelző megelőzi a jelzett szót, a birtokos a birtokot, a tárgy és a határozó az igét.

A hanti szövegekben egészen a legutóbbi időig ritkán fordultak elő több finit ige tartalmazó, kötőszós alárendelő összetett mondatok. A tárgyi, határozói és jelzői/vonatkozó alárendelést a leggyakrabban igevev szerkezetekkel fejezik ki a hantik.

1.2. Glosszázási elvek

A mondatok glosszázása a lipcsei szabályok szerint történik.² A nyelvi adatok sorában nem használok \emptyset jelet, viszont szögletes zárójelben utalok a jeltelen múlt időre [PST] és az alanyi ragozású, egyes szám harmadik személyt jelölő nulla morfémára [3SG]. A szintén nulla morfémás NOM, ACC, GEN eseteket nem jelölöm, valamint nem utalok külön jellel az alanyi ragozásra sem. A tárgyas ragozás glosszázásakor egyes számú tárgy esetén a morfémásor végén jelölöm, hogy tárgyas ragozásról van szó (*wär-təγ* csinál-[PST]3SG.OBJ 'csinálta'), a kettős vagy többes számú tárgy esetében a tárgy számára utaló elemet kiteszem a személyre utaló elem elé (*pän-lə-γəl-am* rak-PRS-DU-1SG 'rakom azt a kettőt'). Hasonlóképpen, birtokos személyragok esetében az egy birtokot külön nem jelölöm, de a kettő v. több birtokra utaló végződéseket jelölöm (*ryt-l-am* csónak-PL-1SG 'csónakjaim'). Az aktív igenemet és a jelentő módot nem jelölöm, de a passzív igenemet és a felszólító módot igen (*wär-l-i* csinál-PRS-PASS.3SG 'csináltatik', *pän-e* rak-IMP.2SG.OBJ 'rakd').

A szételemezhetetlen morfémák glosszázásakor a jelek közé pontot teszek. Ilyenek a személyes névmások accusativusi és dativusi alakjai (*mant* én.ACC 'engem' *nüḡati* te.DAT 'neked'). Ha az *-i* végű szavakhoz magánhangzó kezdetű toldalék járul, a két magánhangzó összeolvad (*jeji* + *əm* > *jejem* báty.1SG 'bátyám', *sărḡni* + *əḡ* > *sărḡneḡ* arany.ADJ 'aranyos'). Hasonlóképpen ponttal választom el a morfémákat, ha nem változatlanul őrzik a kiinduló morfémák alakját, pl. a tőalternációt elszenvedő morfémásorok esetében (*ne* + *əm* > *niḡəm* nő.1SG 'nőm', *kač* + *əm* > *kičəm* kívánság.1SG 'kívánságom', *wär* + *a* > *wər-a* csinál.IMP. 2SG 'csinálj', *part*.PST + *i* > *pirti* parancsol.PST-PASS.3SG 'parancsoltatott'). Akkor is ponttal választom el a morfémákat, amikor a végződés mássalhangzója hasonul a tővégi mássalhangzóhoz (*tasəḡ* + *γə* > *tasəḡkə* gazdag.TRA 'gazdaggá', *kənč* + *taγə* > *kənčəγə* keres.INF 'keresni', *mánt'* + *taγə* > *mánt'əγə* mesél.INF 'mesélni'). Ha a ragozás során fonotaktikai okokból csak egy redukált hang esik ki a szótöböl, azt nem tartom szételemezhetetlen morfémásornak (*qāntəγ* + *ət* > *qāntə-ət* hanti-PL 'hantik', *jöwət* + *ən* > *jöwt-ən* jön[PST]-2SG 'jöttél').

² <https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>

1.3. Transzkripció

A szurguti hanti írásbeliség viszonylag rövid, mintegy 150 éves története során sokféle, latin és cirill betűs, fonetikus és fonematikus, vagy arra törekvő írásmódot használtak. A nyelvi források hangjelölése nemcsak hogy eltérő, hanem sok esetben nagyon következtelen. Jelen tanulmányban a példamondatokat egységes transzkripcióval közlöm, és javítom az íráshibákat. A transzkripció fonematikus, de különbözik az általam korábban használt írásmódtól. Elsősorban nyomdatechnikai okokból egyszerűsítettem a jelölést, de megőriztem az első szótagbeli gazdag vokalizmus minden hangját. Az alábbi táblázat a szurguti hanti első szótagbeli magánhangzórendszert mutatja be:

	hosszú				rövid			
	veláris		palatális		veláris		palatális	
	lab.	illab.	lab.	illab.	lab.	illab.	lab.	illab.
zárt	<i>u</i>	<i>y</i>		<i>i</i>			<i>ü</i>	
középzárt	<i>o</i>			<i>e</i>	<i>ö</i>		<i>ö</i>	
nyílt	<i>á</i>			<i>a</i>		<i>ä</i>		<i>ä</i>

Az első szótagi vokalizmus 13. eleme a redukált *a*, mely szuperrövid, és hasonul a hangkörnyezetéhez akár a nyelv függőleges vagy vízszintes mozgása, akár a ajkak alakja szempontjából, tehát számos allofonja van, így nem helyezhető el a táblázat egyetlen cellájában. A nem-első szótagban a redukált hangon kívül *i*, *e*, *a* magánhangzók fordulnak elő, mind rövidek és palatálisak.

Az általam korábban használt transzkripció tartalmazott „emeletes”, valamint a betű alatti mellékjeleket is, ezeket most mellőzöm. Az első szótagi magánhangzók időtartambeli különbségére az utal, hogy a rövid hangokat jelölő betű fölött vagy félkör, vagy két pont van. Ezt az elvet követi a most elfogadott cirill betűs helyesírás is. A veláris *i* jelölésére azért merem használni az *y*-t, mert az azonos hangértékű cirill *ы*-t is ezzel a grafémával írjuk át. A mássalhangzók jelölésében új elem a veláris *k* helyett használt *q* és a spirantikus *ʎ* helyett használt *l* betű.

1.4. A vizsgált anyag és feldolgozása

A példamondatok forrása a nyomtatásban elérhető szurguti hanti szövegek, beleértve a 20. század eleji feljegyzéseket is (KARJALAINEN – VÉRTES 1964, PAASONEN – VÉRTES 1963, 2001). A korpusz műfaji szempontból is sokféle: folklór szövegektől kezdve iskolai tankönyveken, társalgási szótárakon keresztül az újságnyelvig terjed. Tekintettel arra, hogy egyrészt nem bővelkedünk szurguti nyelvjárású szövegekben, másrészt pedig a főnévi igenevek használata nem mutat különösebb eltérést sem az időben, sem a műfajilag távol álló szövegekben, minden anyagot érdemes bevonni a vizsgálatba. Egyedül az éneknyelvi szö-

vegek maradtak ki a vizsgálatból, de ezek nem is tartalmazznak jelentős számban főnévi igeneves szerkezeteket. A vizsgált korpusz mintegy 100 000 szó nagyságot ér el. Ezen kívül felhasználtam az Ugor nyelvek tipológiai adatbázisának anyagát is (HAVAS ET AL. 2015), melyet anyanyelvű adatközlőkkel együttműködve állítottunk össze. Állításaimat igyekeztem minél gazdagabb példanyaggal illusztrálni. Ennek egyik oka az, hogy nehezen hozzáférhető forrásokat is használok, és szeretném, ha ez a nyelvi anyag minél szélesebb körben ismertté válna. Az idézett források egy része egynyelvű, más részükhöz különböző nyelvű (magyar, német, angol, orosz, finn) fordítás kapcsolódik. Jelen tanulmányban a példamondatokhoz saját, magyar nyelvű fordítást adok.

1.5. A főnévi igenevek általános szintaktikai tulajdonságai

A többi igenévhez hasonlóan a főnévi igenév is megörökli az alapige összes bővítményét³. A főnévi tárgy jelöletlen:

- (1) *lüw wǎjəγ kəncčəγə mən.*
 ő vad keres-INF megy[PST.3SG]
 'Ő vadat keresni (= vadászni) ment.' (Chr 102)
 vö. *lüw wǎjəγ kəncč-əl.*
 ő vad keres-PRS[3SG]
 'Ő vadat keres (= vadászik).'

A személynévmási tárgy accusativusban van:

- (2) *ma nüηat nəq wə-ta jǒwt-əm.*
 én te.ACC fel vesz-INF érkezik[PST]-1SG
 'Én téged megmenteni jöttem.' (SMB 72)
 vö. *ma nüηat nəq wə-l-əm.*
 én te.ACC fel vesz-PRS-1SG
 'Én téged megmentelek.'
- (3) *ut məγ-nə wǎl-təγə qyt'-l-əm.*
 part föld-LOC lakik-INF marad-PRS-1SG
 'Otthon maradok.' (HJA 2010/9: 4)
 vö. *ut məγ-nə wǎl-l-əm.*
 part föld-LOC lakik-PRS-1SG
 'Otthon élek.'

³ Az (1)–(4) példákban a főnévi igenevet tartalmazó mondatok konkrét szövegekből származnak, a finit igés mondatok az én feltételezéseim, de minden bizonnyal helyesek nyelvileg.

A főnévi igenév megőrzi a ditranzitív használatú igék vonzatszerkezetét is, melynek egyik lehetséges változata az, hogy a recipiens kerül accusativusba, a téma pedig instructivus-finalis esetben:⁴

- (4) *nənat ukol-at wār-ta mās-əl.*
 ti.ACC oltás-INS csinál-INF kell-PRS[3SG]
 'Nektek oltást kell adni (lit. titeket oltással kell adni).' (Razg 1093)
- vö. *nənat ukol-at wār-l-əm.*
 ti.ACC oltás-INS csinál-PRS-1SG
 'Nektek oltást adok (lit. titeket oltással adlak)'

Mint fentebb (1.) már említettük, a főnévi igenévhez nem kapcsolódik személyjelölő elem. Az infinitivusos szerkezet cselekvéshordozója (alanya) többféle módon jelenik meg a mondatban. A legtöbb esetben koreferens a főige alanyával, az (5) mondatban kettős szám első személyű:

- (5) *əj qāt-əj niyəm, mən-l-əmən rəp-i qātəylə-ta.*
 egy ház-ADJ nő.1SG megy-PRS-1DU hegy-ABL lesiklik-INF
 'Szomszédasszony, menjünk szánkózni.' (SMB 56)

Gyakran, különösen a lehetőséget és szükségyszerűséget kifejező, valamint az evaluatív szerkezetekben (l. 2.3., 2.4. pontok) általános alannyal van dolgunk, melynek nincs személyvonatkozása:

- (6) *mükkim qätəl sarpi-nə bilet wə-ta mustə-l?*
 hány nap elülső-LOC jegy vesz-INF lehet-PRS[3SG]
 'Hány nappal korábban lehet jegyet venni?' (Razg 1274)
- (7) *atılnam atəm wāl-tayə.*
 egyedül rossz él-INF
 'Rossz egyedül élni.' (Chr 50)

Előfordul, hogy kitett alany híján csak a kontextusból derül ki, hogy az infinitivusnak a főige alanyától eltérő alanya van:

- (8) *imil nəwmił, əj op-l-al-nat əjka mən-tayə.*
 feleség.3SG mond[PST.3SG] egy após-PL-3SG-COM együtt megy-INF
 'Mondta a felesége, hogy [a férfi] menjen együtt a sógoraival.' (Chr 102)

Az akaratnyilvánítást kifejező főigék mellett meg is jelenhet az infinitivusos szerkezet alanya, mely egyben a főige tárgya. A (9) mondatban a *nüη* 'te' a passzív szerkesztésmód miatt van nominativusban:

⁴ A másik változat szerint a recipiens dativus-lativus esetben, a téma pedig nominativus-accusativusba kerül (47). A (4) mondatnál szemantikai okokból ez a változat nem lehetséges.

- (9) *nün qōjayi-nə tenam jāŋq-ta part-l-o?*
 te ki-LOC ide.APR jár-INF parancsol-PRS-PASS.2SG
 'Ki kért téged, hogy odamenj? (lit. te ki által lettél kérve odamenni)'
 (BUFF22: 17)'

A (10) mondatban főige tárgya a 3SG személyes névmás, mely szabályosan felveszi az accusativusi formát (*lūwat*). Ez egyben az infinitivusos szerkezet ki nem ejtett alanya is. Az 1SG accusativusi alakja (*mant*) itt a recipiens kódolására szolgál, ditranzitív szerkezetéről lévén szó (lit. 'engem pénzzel adjon').

- (10) *ma lūwat küč lōwməltəyl-əm mant wāy-at mə-ta.*
 én ő.ACC PTCL kérlel[PST]-SG én.ACC pénz-INS ad-INF
 'Egyre kérleltem, hogy adjon nekem pénzt.' (PD 1042)

Abban az esetben, amikor az infinitivusos szerkezetnek független alanya van, de mégis megjelenik a mondatban (azaz, nemcsak a kontextusból lehet következtetni rá), akkor locativusraggal jelölik, ugyanúgy, mint a passzív szerkezetek ágensét:

- (11) *nyr ilə əntə wəj-i,*
 szőrzsizma el NEG vesz[PST]-PASS.3SG
pyrəs iki-nə narək kür əntə wu-tayə.
 öreg férfi-LOC csupasz láb NEG lát-INF
 'A csizmát nem veszik le, hogy az öregember ne lássa a meztelen lábat.'
 (VJK 71)

Az infinitivusos szerkezet mondatbeli helye – az SOV szórendnek megfelelően – a finit ige előtt van. A fenti példamondatok közül ezt látjuk az (1)–(4), (6) és (9) mondatokban, és a tanulmányban szereplő mondatok többségében. Az (5), (8), (10)–(11) mondatokban az infinitivusos szerkezet az ige mögé kerül. A szórendi cserének több oka lehet. Az (5) mondatban a megszólítás után rögtön a felszólító értelmű finit ige áll, ezt követi a célhatározói mellékmondat. A többi mondatban olyan tárgyi vagy határozói alárendelésekkel van dolgunk, melyek több összetevőből állnak, ezért állnak az ige után. A szórendi kérdések további, alaposabb kutatást igényelnek, ami túlmutat ennek a tanulmánynak a keretein.

1.6. A szintaktikai és szemantikai elemzés elméleti háttere

A vizsgálatban nagy hasznát vettem HASPELMATH „From purposive to infinitive – A universal path of grammaticization” című tanulmányának (1989). A szerző szerint (1989: 298–299) az infinitivus elsődleges funkciója a szándék kifejezése. Ilyenkor a főnévi igenév a lativusi jelentésű helyhatározó helyére lép, a főige pedig mozgást, helyváltoztatást jelentő ige. A grammatikalizáció további fokán más, akaratlagos cselekvést kifejező főige mellett is megjelenhet infinitivust tartalmazó célhatározói mellékmondat.

- (12) a. *Mary went to Sabina's apartment.*
 b. *Mary went to take photos of Sabina.*
 c. *Mary bought a camera to take photos of Sabina.*
 (HASPELMATH 1989: 289)

A grammatikalizáció során a célhatározói jelentés egyre elvontabbá válik, és bizonyos, egymástól jól elválasztható csoportokba tartozó igék bővítményeként a szerkezetek különböző modális jelentéseket (akarat, érzelem, lehetőség, szükségyszerűség, értékelés) fejeznek ki, vagy pedig a modalitás szempontjából semleges, beszéddel vagy tudással kapcsolatos kijelentéseket tesznek. Egy jól leírható skála mentén az infinitívus a cselekvésnevekhez közelít, több olyan tulajdonságot vesz fel, mely a névszókra jellemző. Meg kell jegyeznünk, hogy a szurguti hantiban a cselekvésnévnek nincs önálló, csak rá jellemző morfológiai jelölője, mint például a magyarban az *-ás/-és* képző. Ennek a szófajnak a funkcióit főnévi igenevek (*wāl-tayə* 'lenni/élni'), személyjelölővel ellátott melléknévi igenevek (*wāl-t-al* 'volta/élte') vagy képzőszerű utótaggal ellátott melléknévi igenevek (*wāl-tə wār* 'levő dolog, élet') fejezik ki. Éppen ezért én az alanyi és tárgyi funkciójú igeneveket nem cselekvésnévként definiálom, hanem a képzőjük szerinti kategóriába sorolom be, azaz főnévi vagy melléknévi igenévként elemzem őket. Az igenevek kategorizálásáról szóló vitát JUSSI YLIKOSKI foglalta össze nemrég (2003). Meggyőző érve, hogy a cselekvésnevek kevésbé őrzik meg az igei belső szintaxist, mint a többi igenév (2003: 189). A hantiban azonban nem változik meg a cselekvésnévként is elemezhető igenevek vonzatkerete, ez is amellet szól, hogy maradjunk a képzők szerinti kategorizálásnál.

A nem szándékot kifejező szerkezeteket HASPELMATH két csoportra osztja: irreális és reális szemantikájú csoportokra. Ezek közül az elsőnek van modális tartalma, az utóbbinak nincs. A két csoporton belül még két-két csoportot különít el: irreális-direktívnek nevezi az akarat kifejezésére alkalmas szerkezeteket ('parancsol', 'kér', 'okoz', 'akar', 'kíván' stb. jelentésű igék bővítményeként), irreális-potenciálisnak pedig a képességet, lehetőséget és szükségességet kifejező szerkezeteket, melyeknek főtagja egy megfelelő jelentésű ('képes', 'tud', 'lehet', 'kell', 'szükséges') segédige vagy melléknév. Ebbe a csoportba tartozik HASPELMATH szerint az evaluatív, azaz értékelő állítmányok melletti megjelenés ('érdekes', 'sajnálatos', 'jó', 'rossz' stb. jelentésű állítmányokról van szó).

A reális szemantikájú szerkezetek első csoportja a nem-faktív igékkel alkotott szerkezetek, melyek a propozíciós attitűd kifejezésére alkalmasak ('gondol', 'hisz', 'látszik' jelentésű igék), valamint a beszédtevékenységgel kapcsolatos igék ('mond', 'kijelent', stb.). A faktív, azaz a tudással, észleléssel kapcsolatos ('tud', 'észrevesz', 'talál') igékhez kapcsolódó főnévi igenevek külön csoportot alkotnak.

A hanti, ezen belül a szurguti nyelvjárású főnévi igeneveket KOŠKARĚVA is aszerint csoportosította, hogy milyen szemantikájú főigék mellett jelennek meg

(1990). Ő a következő igei (vagy állítmányi) csoportokat különíti el: fázisigék (a cselekvés elkezdését és befejezését jelentő igék), az akaratot és kívánságot kifejező igék, a lehetőséget és szükségszerűséget kifejező modális állítmányok, az értékelő szavak, az igei műveltetés eszközei ('hív', 'küld', 'parancsol'), mozgást és helyváltoztatást jelentő igék, valamint a célirányos cselekvést kifejező igék.

Az alábbiakban részben HASPELMATH gondolatmenetét követve vázoló fel az infinitivus funkcióit, a konkrétól az absztraktabb felé, a célhatározótól a cselekvésnév (alanyi, tárgyi funkció) irányába haladva. Ezt tartalmazza tanulmányom 2. fejezete. A 3. pontban a főnévi igeneves szerkezetek és az akcióminőség összefüggéséről lesz szó. A 4. pontban egyéb funkciókról szólok, az 5. pontban röviden összefoglalom a leírtakat.

1.7. Etimológiai kitérő

A szurguti hanti főnévi igenév képzőjében világosan elkülöníthető a *-t*-igenévképző. Ez jelenik meg az összes hanti nyelvjárás folyamatos melléknévi igenév képzőjében is, de számos más finnugor nyelv igenév- vagy deverbális névszóképzőjében is. A hozzánk legközelebb álló példa a magyar befejezett melléknévi igenév *-t/-tt* képzője.

Az igenévképző második eleme feltehetőleg latívusrag. A latívus és infinitivus összefüggése nemcsak az uráli nyelvekben (vö. HAJDÚ 1963), hanem a világ számos nyelvcsaládjában megfigyelhető. HASPELMATH idézett tanulmányában indoeurópai, török, finnugor, sémi, bantu, dagesztáni és dravida példák szerepelnek ennek bizonyítására (HASPELMATH 1989: 291–292).

A hanti nyelvjárások többségében a *-ta* alakú infinitivusképző használatos (a magánhangzoharmóniát érvényesítő vahi és vaszjugani, valamint a 20. század eleji szurguti nyelvjárásban a *-tä* variáns is megjelenik). Csak két északi nyelvjárásban, a kazimiban és a suriskáriban *-ti* a képző, és ezekben a nyelvjárásokban ez egybeesik a folyamatos melléknévi igenév képzőjével. A többi nyelvjárásban a folyamatos melléknévi igenév képzőjében redukált hang van (*-tə*). HONTI (1984: 55–56) szerint a teljes képzésű magánhangzót tartalmazó alak volt az eredeti, a participiumi alak képzőjének redukált hangja későbbi fejlemény.

A szurguti hanti infinitivusképző még egy translativusraggal is bővíthet. A mai használatban nincs sem szemantikai, sem pragmatikai különbség a *-ta* és a *-taγə* végű alak között. A *-γə* elem a grammatikalizációban ismert megerősítés során kapcsolódhatott az igenévképzőhöz (vö. HASPELMATH 1989: 303, LEHMANN 1982: 20–25 nyomán). Lehetséges, hogy az irányjelölés hangsúlyozására járult a *-γə* elem az igenévképzőhöz, de a mai nyelvben nem-célhatározói, azaz alanyi és tárgyi funkcióban is felcserélhető a rövidebb és a hosszabb képző. A szurguti nyelvjárás jugani tájszólásában ez az eredetileg translativusi elem beol-

vadt az előtte álló magánhangzóba, megnyújtva azt (-*taa*).⁵ Hasonló megerősítés lehet a célja a suriskári nyelvjárásban a főnévi igenévhez esetlegesen kapcsolódó lativusragnak (-*tija*). Ezt az alakot az oroszországi szakirodalom (pl. KOŠKA-RĚVA 1990: 90) külön szófajként (ún. célhatározói gerundium vagy supinum) tartja számon, szerintem tévesen. A -*ti* és -*tija* végződés között ugyanis a suriskári nyelvjárásban sincs szemantikai különbség, a szurgutihoz hasonlóan⁶.

A hasonulás miatt a -*č* végű igék infinitívus képzője -*ča*(γə), a -*t* végű igéké -*t'a*(γə) alakban realizálódik (*kəncčəγə* 'keresni', *kyt't'aγə* 'maradni').

2. A célhatározótól a cselekvésnévig

Az infinitívusokat tartalmazó példaanyagot a főigék szemantikai csoportjai szerint mutatom be. Azokat a finit igéket sorolom fel, melyek a leggyakrabban jelennek meg infinitívus által kifejezett célhatározói mellékmondatot is tartalmazó mondatokban. Valószínűleg bővíthető lenne a kör, főleg ezen igék szinonímáival, de a fő csoportok világosan körülhatárolhatók. Ezeket a szerkezeteket a HASPELMATH által ajánlott, a célhatározóitól a cselekvésnevekig eljutó grammatikalizációs skálára felfűzve lehet bemutatni, ahogyan azt az 1.6. fejezetben vázoltam. A felsorolt igék mellett utalok szótári lelhelyükre is, amennyiben megtalálhatók STEINITZ osztják nyelvjárású szótárában (DEWOS) és TERĚŠKIN keleti hanti szótárában (SVHD).

2.1. Konkrét cél, szándék kifejezése

Mozgást jelentő igék mellett ('megy', 'jár', 'jön', 'érkezik') a főnévi igenév nem-finit célhatározói mellékmondatként jelenik meg. A szerkezetnek nincs speciális modális jelentése. A cselekvés a főige alanyának/ágensének saját elhatározásából, minden egyéb, külső ráhatás nélkül meg végbe.

mən- 'megy' (DEWOS 931, SVHD 274)

(13) *panə t'ut pyrənə ōnəltəγəl-ta t'i mən-əm.*
és az után tanul-INF PTCL megy[PST]-1SG
'És azután tanulni mentem.' (Chr 56)

A 'megy' jelentésű ige vonzata valamely konkrét célt kifejező határozóragos főnév, erre példa a (12) mondatban a 'városba' jelentésű szó. Ezt egészíti ki a célhatározói mellékmondat ('a bátyjával találkozni'):

(14a) *miša wáč-nam mən, lelil-nat n'ul wu-təγə.*
Misa város-APR megy[PST.3SG] báty.3SG-COM össze lát-INF

⁵ LUDMILA KAJUKOVA jugani nyelvjárású informátor közlése.

⁶ SOFIA ONINA suriskári nyelvjárású informátor közlése.

'Misa a városba ment a bátyjával találkozni.' (CSEPREGI 2015b)

A szurguti hantiban nemcsak a főnévi igenév alkalmas szándék kifejezésére, egyéb igeneves szerkezetek is alkothatnak célhatározói mellékmondatot.

Személyjelölővel és határozóraggal ellátott melléknévi igenév:

- (14b) *lelił-nat ńul wu-t-ał-at miša wăč-nam mən.*
 báty.3SG-COM össze lát-PTC.PRS-3SG-INS Misa város-APR
 megy[PST.3SG]

'Misa a bátyjával találkozni ment a városba.' (CSEPREGI 2015b)

Pusztán határozóraggal ellátott melléknévi igenév:

- (14c) *miša lelił-nat ńul wu-tə-γ-at wăč-nam mən.*
 Misa báty.3SG-COM össze át-PTC.PRS-EP-INS város-APR
 megy[PST.3SG]

'Misa a bátyjával találkozni ment a városba.' (CSEPREGI 2015b)

Névutós melléknévi igenév:

- (14d) *lelił-nat ńul wu-tə pətan miša wăč-nam mən.*
 báty.3SG-COM össze lát-PTC.PRS végett Misa város-APR
 megy[PST.3SG]

'Misa a bátyjával találkozni ment a városba.' (CSEPREGI 2015b)

Egyéb, mozgást jelentő főigék mellett is gyakorta megjelenik a főnévi igenév, konkrét cél vagy szándék kifejezésére.

jăŋq- 'megy-jön' (DEWOS 386), **jăŋqil-** 'jár' (DEWOS 387, SVHD 68)

- (15) *tem qătəl ma war lăr'ta jăŋq-əm.*
 ez nap én halrekeszték ellenőriz.INF jár[PST]-1SG
 'Ma elmentem a halrekesztéket ellenőrizni.' (Chr 60)

- (16) *t'i wăl-l-əγən, ńul-nam mājəl-taγə jăŋqil-l-əγən.*
 PTCL él-PRS-3DU össze-APR látogat-INF jár-PRS-3DU
 'Így éltek, egymáshoz látogatóba járnak (ketten).' (Chr 74)

jőwət- '(meg)jön, (meg)érkezik' (DEWOS 355, SVHD 81)

- (17) *nūŋ mant pamil-ta jiššo təγə jőwt-ən!*
 te én.ACC tanít-INF még ide érkezik[PST]-2SG
 'Még engem tanítani jöttél ide!' (BUFF22: 28)

A fenti, mozgást jelentő igék ('megy', 'jön', 'jár') intranszítívák, de kapcsolódhatnak hozzájuk tranzitív főnévi igenevek. Egyéb, helyváltoztatást vagy helyben maradást jelentő, intranszítív igék ('leül', 'marad') mellett is megjelennek főnévi igeneves célhatározói mellékmondatok:

yməl- 'leül' (DEWOS 105, SVHD 60)

(18) *lūw mūwəli mūw jāntəqsə-ta yməl.*
 ő valami mi varr-INF leül[PST.3SG]
 'Leült valamit varrni.' (JSFOu 92: 202)

(19) *tū ymlə-t pāri wār-tayə.*
 PTCL leül[PST]-3PL lakoma csinál-INF
 'Leülték a lakomához.' (BUFF22: 33)

qyt'- 'marad' (DEWOS 576, SVHD 164)

(20) *sar-nam ǝnəltəyəl-tayə mən-l-əm.*
 elő-APR tanul-INF megy-PRS-1SG
pa wār-am ut məy-nə wāl-tayə qyt'-l-əm.
 más dolog-1SG part föld-LOC lakik-INF marad-PRS-1SG
 'Tovább tanulni megyek. Vagy pedig (más esetben) otthon maradok.'
 (HJA 2010/9: 4)

Egyes tranzitív igék szemantikája ('hív', 'küld') már magában foglalja a késztetést, azaz, hogy az alany akarata a tárgyra irányul. Nem véletlen, hogy ezekben a mondatokban a főige alanya nem egyezik a főnévi igenév alanyával. A (21) mondatban a főnévi igenév alanya koreferens a főige tárgyával ('rokonaim'):

wāy- 'hív' (DEWOS 1566, SVHD 507)

(21) *ma rāyəm jāy-l-am mājəl-ta wuy-l-am.*
 én rokon nép-PL-1SG látogat-INF hív[PST]-PL-1SG
 'Én a rokonaimat vendégségbe (=hogy meglátogassanak engem) hívtam.'
 (Razg 903)

A (22) mondatban passzív szerkezet van, ezért a főige tárgya (*lūw 'ó'*) formálisan alany, de ez lesz a kitett alany nélküli célhatározói mellékmondat alanya is:

kit- 'küld' (DEWOS 697, SVHD 114)

(22) *aj mətə lat-nə lūw wāč-nam kit-i*
 egy valami idő-LOC ő város-APR küld[PST]-PASS.3SG
li-tə ǝt wə-tə, lot-tə.
 eszik-PTC.PRS dolog vesz-INF vásárol-INF
 'Egyszer a városba küldték ételt venni, vásárolni.' (SMB 66)

A (21)–(22) mondatokban a főnévi igenév funkciója célhatározói alárendelés. A 'hív', 'küld' jelentésű főigét tartalmazó mondatok átmenetet képeznek a 2.2. fejezetben tárgyalandó, akaratnyilvánítást kifejező mondatok felé, melyekben a főnévi igenévnek tárgyi alárendelő funkciója van.

A fenti, (13)–(22) mondatok főigéi viszonylag jól körülhatárolható szemantikai csoportokba tartoznak, mozgást, mozgatóást fejeznek ki, melyeknek kötött bővítménye a célhatározói funkciójú mondatrész vagy mellékmondat. Az alábbiakban olyan példamondatok szerepelnek, melyekben a célhatározói mellékmondat nem vonzata, hanem szabad bővítménye a főigének. Az igék viszont mind tudatos, akaratlagos cselekvést fejeznek ki, ami valamely cél elérésére is irányulhat.

A (23) mondat két célhatározói mellékmondatot is tartalmaz. Az egyik a *pətan* 'miatt, végett' névutós melléknévi igeneves szerkezet (*ňăwîl litə pətan* 'húsa evése végett'), a másik a főnévi igeneves (*söγ-ňur wärtayə* 'ruhát-cipőt csinálni'):

- (23) *weli əntə toppə ňăwîl li-tə pətan*
 rén NEG csak hús.3SG eszik-PTC.PRS végett
pənə söγ-ňur wär-tayə tǎj-l-i.
 és írha-lábbeli csinál-INF birtokol-PRS-PASS.3SG
 'A rént nemcsak evés és öltözködés céljából tartják.' (Razg 773)

A (24) mondatban a főnévi igenév ágense megegyezik a főige alanyával ('mókusok'):

- (24) *məŋ, laŋki-t litot lit'at-əw tüləγ unččayə.*
 mi mókus-PL étel készít[PST]-1PL tél átkel-INF
 'Mi, mókusok ételt készítettünk, hogy túléljük a telet.' (KK2 86)

A (25) mondatban a főmondat állítmánya személytelen ('fűteni kell'), a mellékmondatbeli állítmánynak saját alanya van ('ház'). Állapotváltozást kifejező ige esetében ('vállik') az alany nem kap ágensjelölőt.

- (25) *ker lumtə-tayə mäs-l qăt püməŋkə jə-tayə.*
 kályha fűt-INF kell-PRS[3SG] ház meleg.TRA válik-INF
 'Be kell fűteni a kályhát, hogy a ház bemelegedjék.' (KarjGr 288)

Az alábbi, (26)–(27) mondatokban a főnévi igenév jelentése tranzitív ('kikapar', 'néz'), és ágense különbözik a főmondat igéjének alanyától. Ezt az ágenst a nyelv locativusraggal jelöli, ugyanúgy, mint a passzív szerkezetek ágensét:

- (26) *t'i kanək ənəl küčm-ət-a pǎni-l-əw,*
 az bogyó nagy láda-PL-LAT rak-PRS-1PL
owti-l-al juγ nawəl-at tǎwər-min tǎj-l-əw,
 tető-PL-3PL fa gerenda-INS bezár-CNV tart-PRS-1PL
tam pupi-nə ilə al qynt-tayə.
 PTCL medve-LOC el NEG.IMP ás-INF
 'A bogyót nagy faládákba rakjuk, a tetejüket fagerendával bezárjuk, hogy a medve ki ne kaparja.' (PVO 42)

Figyelemreméltó, hogy a (26) mondatban a főnévi igenév előtt a felszólító módú igékkal használt használt tiltó partikula (*al*) van, nem pedig a kijelentő

mondatokban használt *əntə* tagadószó (vö. (11) 'hogy ne lássa', (56) 'ne egyik meg'). Ennek magyarázatához további kutatásra van szükség.

(27) *kür-əŋ wājəŋ ńuył-əm likəl*
láb-ADJ állat üldöz-PTC.PST nyom.3SG

jăwəl ăləŋ-nat ńoŋ rəwipt-əŋ
íj vég-COM fel ráz[PST]-3SG

rut'-nə qăntəŋ-nə t'el lejil-ta.
orosz-LOC hanti-LOC innen néz-INF

'A jávorszarvas üldözésének nyomát, íjja végével [az égre] hajította, hogy az emberek innen nézzék.' (NyK 80:129)

2.2. Akaratnyilvánítás, utasítás („irrealis-directive”)

Mint fentebb utaltunk rá, a (21)–(22) mondatokban szereplő, 'hív', 'küld' jelentésű igék szemantikai struktúrája is tartalmazza az akaratnyilvánítás momentumát (hív: azt akarja, hogy vki odamenjen, küld: azt akarja, hogy vki elmenjen). A 'kér', 'parancsol', 'akar', 'kíván' jelentésű igék még hangsúlyosabban fejezik ki ezt az akaratnyilvánítást. A hozzájuk kapcsolódó főnévi igenevek pedig már nem célhatározói, hanem tárgyi mellékmondatot hoznak létre, azaz elindultak azon a grammatikalizációs ösvényen, mely HASPELMATH (1989) szerint az absztrahálódás irányába hat.

part- 'kér, parancsol' (DEWOS 1218, SVHD 345)

A szurguti hantiban a késztetést (műveltetést) általában nem igeképzővel, hanem főnévi igenév + ragozott ige szerkezettel fejezik ki. Ez a ragozott ige a *part-* (múlt időben *pirt-*) 'kér, parancsol'. Példaanyagomban a *part-* igés mondatok szinte mindegyikében passzív ragozása az ige, kivéve a (28) mondatot.

(28) *qăn jăŋ-l-al pəri-j-at wăr-ta pirt-l-al.*
cár nép-PL-3SG lakoma-EP-INSF csinál-INF parancsol[PST]-PL-3SG

'A cár megparancsolta, hogy a népe (emberei) számára lakomát rendezzenek (lit. az embereit lakomával csinálni parancsolta)'. (SMB 72)

A (29) mondatban a késztetett nincs megnevezve. Csak a szövegösszefüggésből tudjuk, hogy az asszony a férjének parancsolta meg, hogy adja el a zsákját. Az idézett mondatban a férj beszél:

(29) *t'i qyrŋ-əm imi-nə ilə tini-ta pirt-i.*
ez zsák-1SG asszony-LOC el elad-INF parancsol[PST]-PASS.3SG
'Az asszony megparancsolta, hogy adjam el a zsákomat.' (LJA 198)

A következő, (30) mondat egy 20. század eleji szövegből származik. Ebben a késztetett nem tárgya, hanem részeshatározója az igének, ennek megfelelően da-

tivusban van (*nüñati* 'neked'). Azt, hogy a főnévi igenév tárgya 'öket', onnan tudjuk, hogy a szenvedő ragozású ige többes szám 3. személyben van:

- (30) *qojayi-nə li-tayə nüñati pirt-at?*
 ki-LOC eszik-INF te.DAT parancsol[PST]-PASS.3PL
törəm-nə pirt-at, məy-nə pirt-at
 ég-LOC parancsol[PST]-PASS.3PL föld-LOC parancsol[PST]-PASS.3PL
li-tayə.
 eszik-INF
 'Ki parancsolta neked, hogy edd meg őket? Ég parancsolta, föld parancsolta megenni őket.' (PVJ 28)

A (28)–(30) mondatokban az infinitivusos szerkezet a főige előtt áll. Ha azonban mögé kerül, nagyobb önállóságra tesz szert, és nyilvánvalóbbá válik mellékmondati funkciója. Ilyenkor a mellékmondat élén megjelenhet egy orosz-ból kölcsönzött kötőszó is:

- (31) *əsey öt-əw-nə pirt-əj-mən,*
 öreg tárgy-1PL-LOC tanácsol[PST]-PASS-1DU
štoby tem məy-a jü-tayə.
 hogy ez föld-LAT jön-INF
 'Az anyósom kért minket, hogy erre a földre jöjjünk.' (LJA 23)

A 'beszél; mond' jelentésű igéknek is lehet késztető mozzanata, ha a szóbeli megnyilvánulás valamilyen kérést, parancsot tartalmaz. A főnévi igenév funkciója ezekben a mondatokban is tárgyi alárendelés. A (32)–(33) mondatokban kitett alany híján szintén csak a kontextusból derül ki, hogy az infinitivusnak a főige alanyától eltérő, specifikus alanya van.

nəwmił- 'mond' (***nəwəm-*** DEWOS 1036, ***nəwmił-*** SVHD 301)

- (32) *imil nəwmił, əj op-l-at-nat əjka mən-tayə.*
 feleség.3SG mond[PST.3SG] egy após-PL-3SG-COM együtt megy-INF
 'Mondta a felesége, hogy menjen együtt a sógoraival.' (Chr 102)

jastə- 'beszél' (DEWOS 415, SVHD 64)

- (33) *tü jəñk łont qəntəy łul-a, nələm-a pit,*
 az fehér lúd hanti száj-LAT nyelv-LAT jut[PST.3SG]
lūwat ilə əsəl-ta jastə-γ.
 ő.ACC el enged-INF mond[PST]-3SG
 'A fehér lúd emberi nyelvre váltott, azt mondta (= kérte), hogy engedje el.' (LJA 195)

A (28)–(33) mondatokban a késztető és a késztetett közötti kapcsolatról volt szó, az akaratnyilvánítás egy másik személyre irányult. A továbbiakban egy olyan igével foglalkozunk, melynek két jelentése van. Egyrészt desideratív, azaz szubjektív akaratot, másrészt emotív, azaz érzelmet nyilvánít ki.

lǎŋq- 'akar; szeret' (DEWOS 780, SVHD 202)

- (34a) *lǎpka-γ-a mən-tayə lǎŋq-l-əm.*
bolt-EP-LAT megy-INF akar-PRS-1SG
'Boltba akarok menni.' (CSEPREGI 2015c)

A szurguti hantiban a főnévi igenév + 'akar' jelentésű ige által alkotott szerkezet viszonylag ritkán fordul elő, ez inkább az északi nyelvjárásokra jellemző. A 'boltba akarok menni' jelentést sokkal gyakrabban fejezik ki predikatív birtokos szerkezettel, a következő módokon:

Melléknévi igenév + 'kívánság' + Px + létige:

- (34b) *ma lǎpka-nam mən-tə kičəm wǎt-l.*
én bolt-APPR megy-PTC.PRS akarat.1SG van-PRS[3SG]
'Boltba akarok menni (boltba menő akaratom van).' (CSEPREGI 2015c)

Melléknévi igenév + 'kívánság' + birtoklást kifejező ige:

- (34c) *lǎpka-nam mən-tə kač tǎj-l-əm.*
bolt-APPR megy-PTC.PRS akarat birtokol-PRS-1SG
'Boltba akarok menni (boltba menő akaratom van).' (CSEPREGI 2015c)

Speciális, próbálkozást kifejező *-yi* igeképző is kifejezhet szándékot:

- (34d) *lǎpka-nam mən-γiji-ləm.*
bolt-APPR megy-PROB-PRS-1SG
'Boltba próbálok/tervezek menni.' (CSEPREGI 2015c)

A főnévi igenév + *lǎŋq-* szerkezettel is lehet találkozni:

- (35) *t'ərt-tə qo mant imi-γə wə-ta lǎŋq-al.*
dobol-PTC.PRS férfi én.ACC asszony-TRA vesz-INF akar-PRS[3SG]
'A sámán feleségül akar venni engem.' (SMB 72)

- (36) *məŋ liləŋkə wǎt-tayə lǎŋq-l-əw.*
mi eleven.TRA él-INF akar-PRS-1PL
'Mi elevenen szeretnénk élni.' (JKN 2004: 131/269, 272)

A (9) mondatnál láttuk, hogy ha a főnévi igenév tárgya ismert, az kiváltja a tárgyas ragozást a főigén. A *lǎŋq-* 'akar' igével alkotott szerkezeteknél ez nincs így. Az alábbi, (37) mondatban az ismert tárgy ellenére alanyi ragozása a főige. Az 'akar' jelentésű *lǎŋq-* ige ugyanis nem tranzitív. Ha névszói bővítménye van, az instructivus-finalis esetű, vö. *ma qul-at lǎŋq-l-əm* 'halat akarok' (DEWOS 780).

- (37) *ma nəwrəm-γəl-am panə imem wu-ta lǎŋq-l-əm.*
én gyermek-DU-1SG és feleség.1SG lát-INF akar-PRS-1SG
'Látni akarom a két gyermekemet és a feleségemet.' (NyK 80: 132)

2.2.1. Érzelemkifejező, emotív modalitás

A *lāṅq*- ige két jelentése révén kétféle modalitás körébe tartozik. Az akaratnyilvánító, desideratív jelentésen kívül az emotív jelentés kifejezésére is alkalmas.

lāṅq- 'akar; szeret' (DEWOS 780, SVHD 202)

- (38) *rāp-i qātəylə-təyə jəm-at lāṅq-l-əm.*
 hegy-ABL siklik-INF jó-INS szeret-PRS-1SG
 'Hegyről lesiklani (= szánkózni) nagyon szeretek.' (HJA 2010/5: 4)

pəl- 'fél' (DEWOS 1142, SVHD 389)

- (39) *qār-at sōrəytə-tə lat-nə qājəm-a pə mən-təyə pəl-l-i.*
 bika-PL pázrik-PTC.PRS idő-LOC legelő-LAT PTCL megy-INF fél-PRS-
 PASS.3SG
 'Szarvasbögéskor az ember fél a legelőre menni.' (JKN 2004: 105)

kasal- 'gyanakszik' (SVHD 99)

- (40) *lūwati kasal-əm lələm-təyə.*
 ő.DAT gyanakodik[PST]-1SG lop-INF
 'Gyanakszom rá, hogy lop.' (KarjGr 288)

2.3. Szükségesség és lehetőség

A HASPELMATH által „irrealis-potential”-nak nevezett modalitás körébe (1989: 298) a képesség, a tudás, a lehetőség és szükségesség kifejezése tartozik. A szurguti hantiban e négy jelentés közül az első kettő kifejezésére más szerkezet szolgál: melléknévi igenév + modális névszó + létige/birtoklásige (CSEPREGI 2012a). A két utóbbi viszont főnévi igenév + segédige szerkezettel. fejezdi ki. A következő segédigékről van szó:

mās- 'kell' (DEWOS 967, SVHD 243)

mustə- 'szabad, lehet, illik' (DEWOS 968, SVHD 270)

E két ige hiányos ragozása, csak 3SG személyű alakjai vannak. A hagyományos mondatelemzés szerint a 'kell', 'lehet, szabad, illik' állítmányú mondatokban a főnévi igenév alanyi funkciójú. Más, szemantikai alapú elemzés (KIEFER 1999: 315) nem választja ketté a főnévi igenév + segédige szerkezetet, hanem összetett állítmányként kezeli, melyben a főnévi igenév tartalmazza a közlést („dictum”), a segédige pedig a modális tartalmat, azt, hogy a beszélő hogyan viszonyul saját közléséhez („modus”).

A *mās*-, *must*- segédigékkel alkotott szerkezetek egy részében a főnévi igenévnek nincs cselekvéshordozója, ezek személytelen vagy általános érvényű megállapítások:

- (41) *lõhin ar pom säwər-tayə mäs-əl.*
nyár.LOC sok széna vág-INF kell-PRS[3SG]
'Nyáron sok szénát kell kaszálni.' (Razg 827)
- (42) *lük wəs səjlaj sárt-nat əjka kewərt-ta əntə mustə-l.*
siketfajd vagy császármadár csuka-COM együtt főz-INF NEG szabad-
PRS[3SG]
'Siketfajdot vagy császármadarat csukával együtt főzni nem szabad.'
(LJA 143)

Ha azonban a főnévi igenévnek van cselekvéshordozója, ez a mondatban részeshatározói funkciójú. Ha személynévmás jelöli, akkor dativusban, ha főnév, akkor lativusban van:

- (43) *mantem pisma kit-ta mäs-əl.*
én.DAT levél küld-INF kell-PRS[3SG]
'Levelet kell küldenem.' (Razg 1298)
- (44) *ittən vera-γ-a jəqən wäl-tayə mäs-əl.*
este Vera-EP-LAT bel.LOC van-INF kell-PRS[3SG]
'Este Verának otthon kell lennie.' (CSEPREGI 2015d)

A főnévi igenév megőrzi a bázisige vonzatait.
Tárgyi és határozói bővítménnyel:

- (45) *nəyat kəw muwti lejəl-ta mäs-əl.*
ti.ACC kö keresztül néz-INF kell-PRS[3SG]
'Titeket meg kell röntgenezni.'
(lit. 'titeket kövön (= üvegen) keresztül kell nézni') (Razg 1095)

Passzív szerkezetben a direkt tárgy (páciens) nominativusban, az ágens locativusban van:

- (46) *nəj lekər-nə nəq lejəl-tayə mäs-əl.*
ti orvos-LOC fel néz-INF kell-PRS[3SG]
'Titeket az orvosnak meg kell vizsgálnia.' (Razg 1096)

A főnévi igenév megőrzi a ditranzitív használatú igék vonzatszerkezetét is. A (4) mondatban a recipiens volt accusativusban, a téma pedig instructivus-finalis esetben. A (47) mondatban a recipiens van lativusban, a téma nominativus-accusativusban:

- (47) *os naj imi-j-a wəy pön-tayə mustə-l.*
még tűz asszony-EP-LAT vas helyez-INF illik-PRS[3SG]
'A Tűz istennőnek pedig fémpénzt illik ajándékozni.' (VJM 71)

2.3.1. Lehetőség, szükségszerűség kifejezése segédige nélkül

Előfordul, hogy a főnévi igenév önmagában is ki tudja fejezni a lehetőség és szükségesség jelentését. Mondattani szempontból ezek a szerkezetek elliptikusnak tűnhetnek, hiányzik belőlük a finit igével kifejezett állítmány. Az, hogy valójában lehetőségről, szükségszerűségről vagy függő felszólításról van szó, csak a szövegösszefüggésemből derül ki, ugyanis éppen az egyes modális tartalmak morfológiai vagy lexikai jelölője hiányzik. Hasonlóképpen, a cselekvő személye is gyakran csak a kontextusból derül ki. Az igenevet tartalmazó mondat személytelen vagy általános alanyú mondatokkal helyettesíthető.

- (48) *ləγ nōməqsə-l-ət, tōt sāyit nōq pit-tayə.*
 ők gondol-PRS-3PL az módon fel jut-INF
 'Gondolkoznak, hogyan [lehetne/kellene] legyőzni.' (BUFF22: 12)
- (49) *jys arəγ, jys māh̄t' muh̄t'ʔayə, tōt tūwət-at mə-l-o.*
 régi ének régi mese mesél-INF akkor tűz-INS ad-PRS-PASS.2SG
 'Régi éneket, régi mesét [kell] mesélni, akkor kapsz tüzet.' (Chr 70)
- (50) *os tū pāri li-ta, jeht'ʔa müwəli wāγ-tayə?*
 és az lakoma eszik-INF iszik-INF mi hív-INF
 'És a lakomat megenni-meginni kit hívjunk?' (Chr 72)
- (51a) *temi t'āqa ālə wāl-tə qātəl-nə lōmtəγ-tayə.*
 ez PTCL közönséges van-PTC.PRS nap-LOC felvesz-INF
 'Ezt [az inget] hétköznapiokon [kell] felvenni.' (Chr 84)

Az (51a) mondat variációja előfordul ugyanabban a mesében, néhány sorral lejjebb, de abban nem főnévi igenév, hanem passzív ige szerepel:

- (51b) *temi ənəl mata jiməγ qātlə-t-nə lōmət-l-i.*
 ez nagy PTCL szent nap-PL-LOC felvesz-PRS-PASS.3SG
 'Ezt a legnagyobb ünnepeken veszik fel.' (Chr 84)

A szövegösszefüggésből derül ki, hogy az (52) mondatban 3DU, az (53) mondatban 1SG személyű cselekvéshordozója van a főnévi igenévnek.

- (52) *məta urnam lūjəγ-ta, mōhin nōq wə-ta?*
 mi mód-APR cselekszik-INF öcs.3DU fel vesz-INF
 'Mit tegyenek / mit kell tenniük, hogy az öccsüket megmentsék?' (SMB 76)
- (53) *mant jāwəl-at məj-a, nāl-at məj-a panə pamt-a,*
 én.ACC íj-INS ad-IMP.2SG nyíl-INS ad-IMP.2SG és mutat-IMP.2SG
qōlnam nāl jāwət-ta.
 hova nyíl dob-INF
 'Adj nekem íjat és nyilat, és mutasd meg, hova lőjek.' (LJA 176)

A puszta főnévi igenév közvetett felszólítást is kifejez, amit az (54) mondatban a *sar* 'nosza', partikula is nyomatékosít:

- (54) *ma tem jōwət-t-am lat-nə pāri pəsan sar āmət-tayə.*
 én ez érkezik-PTC.PRS-1SG idő-LOC lakoma asztal PTCL ültet-INF
 'Mire megjövök, terítsék meg a lakodalmi asztalt.' (BUFF22: 33)

- (55) *os kür-əŋ wājəy qāntək qo-nə nuyəl-t-at lat-nə*
 és láb-ADJ állat hanti férfi-LOC üz-PTC.PRS-3SG idő-LOC
at pə nín'a-γ-at, wiči mūt-tayə.
 NEG.IMP PTCL pihen-EP-IMP.3SG mindig elfárad-INF
 'A jávorszarvas, amikor az ember üldözi, ne pihenjen, mindig fáradjon el.'
 (NyK 80: 129)

Az (55) mondat végén két igealakot találunk: az egyik (*nín'a-γ-at*) a mai beszélt nyelvben már nem használatos, 3. személyű, felszólító módú ige (a mai nyelvben szintetikus felszólító mód csak a 2. személyekben van), a másik pedig ugyanolyan, felszólító tartalmú főnévi igenév.

Ahogy a (26)–(27) mondatokban láttuk, a főnévi igeneves célhatározói szerkezetekben lehetséges a főige alanyától független ágensre való utalás. Ez előfordul a függő felszólítást kifejező szerkezetekben is:

- (56) *tōl sāyit luli tōwə-nə muləm-təy:*
 onnan módon bűvármadár oda-LOC rendel[PST]-3SG. OBJ
lūw ruł-ət-nə, qāntγ-ət-nə əntə wül-tayə,
 ő orosz-PL-LOC hanti-PL-LOC NEG megöl-INF
lūw nāwil nōq əntə li-tayə.
 ő hús.3SG fel NEG eszik-INF

'Azután a bűvármadár így rendelte: őt az emberek ne ejtsék el, a húsát ne egyék meg.' (LJA 112)

Az (56) mondatban az a figyelemreméltó, hogy a főnévi igenévvel alkotott szerkezet ugyanazt a mintát követi, mint a passzív ragozású igével alkotott szerkezet: a *wül-tayə* 'ölni' igenév páciense nominativusban van (*lūw* 'ő'), az ágense pedig locativusban (*ruł-ət-nə, qāntγ-ət-nə* 'oroszok, hantik által'). Ez a mondat azért jó példa, mert a páciens személynévmás, és a hantiban csak a személyes névmásoknak van accusativusuk. Egyébként az 'őt megölni' jelentést így fejezi ki a szurguti hanti: *lūw-at wül-tayə*.

2.4. Értékelő, evaluatív modalitás kifejezése

Az értékelő, evaluatív modalitást HASPELMATH idézett tanulmányában szintén az „irrealis-potential” csoportba sorolta (1989: 298). Ez a modális jelentés a leggyakrabban olyan mondatokban jelenik meg, melyeknek állítmánya 'jó', 'rossz'

stb. értékítéletet kifejező melléknév, alanya pedig főnévi igenév. A névszói állítmányokat HAVAS egy tanulmányában „igei jellegű predikátumszavak”-nak nevezte (2014: 113), jogosan, hiszen, legalábbis jelen időben, a névszó mellett nem jelenik meg ragozott ige. Az alanyi funkciójú főnévi igenév pedig már messze került a szándékot, célt kifejező, eredeti jelentésétől, a cselekvésnevekhez közelít.

Példaanyagomban a főnévi igenevek a következő, állítmányi funkciójú melléknévek mellett jelennek meg:

atəm 'rossz' (DEWOS 215, SVHD 27),

(57) *atilnam atəm wāl-tayə.*

egyedül rossz él-INF
'Rossz egyedül élni.' (Chr 50)

jəm 'jó' (DEWOS 367, SVHD 91),

(58) *ylə qulmältə-tayə pə jəm.*

le meghál-INF PTCL jó
'Jó [lenne] meghálni.' (Chr 86)

rupak 'nehéz' (a szótárakban nincs dokumentálva)

(59) *lōhtantə-tayə panə qāncantə-ta mantem rupak.*

olvas-INF és ír-INF én.DAT nehéz
'Olvasni és írni nehéz nekem.' (HJA 2010/5: 4)

wōw 'erő', 'nehéz' (DEWOS 1571, SVHD 528)

(60) *tōhəmtə-tayə mantem wōw.*

megért-INF én.DAT erő
'Nehéz megértenem.' (KarjGr 288)

t'ursəməŋ 'érdekes' (DEWOS 1539, SVHD 496)

(61) *mantem lüwati-nat jəntəŋ-tayə t'ursəm-əŋ.*

én.DAT ő.DAT-COM játszik-INF vidámság-ADJ
'Nekem érdekes vele játszani.' (HJA 2010/5: 4)

A (62) mondatot záró 'micsoda beszéd' jelentésű kérdés valójában tagadás. Az újságíró vélelmezi, hogy egy nap alatt lehetetlen mindent bejárni. Így kerül a mondat az értékelő modalitás körébe:

(62) *əjnam ja təyit lejəl-tayə əj qətəl mərə – müwə jasəŋ?*

mind PTCL hely-PL néz-INF egy nap idő mi beszéd
'Egy nap alatt minden helyet megnézni – micsoda beszéd?' (HJA 2010/9: 4)

2.5. Irodalmi példa a különféle modalitások kifejezésére

Alekszandr Puskinnek az aranyhalról szóló verses meséjét PESIKOVA szurguti hantira fordította. Az igényes fordító mellett, hogy megőrizte a rímes vers formáját, bátran élt a szurguti hanti grammatikai formák gazdag választékával. Az egyik versszak mindegyik sorában példát találunk a 2.3. és 2.4. pontokban tárgyalt modális jelentésekre. Lássuk előbb az egész versszakot!

(63a) *mantem qǎnγǎ wǎltaγǎ čymǎl,*
tǎrǎs luŋqqa ymǎltaγǎ ja,
jǎŋkǎt luŋqqa kičǎm ma wǎlǎl.
mantem sǎrŋeŋ qul lüwǎ rǎpittǎl,
ma kǎlama lüwǎ qolǎntǎl.

Nekem kevés, hogy cár vagyok,
 a tenger urává emeltetni [kívánok],
 vizek szelleme akarok lenni.
 Az aranyhal nekem dolgozzon,
 az én szavamra hallgasson. (PUS 28)

Az első sorban a *wǎl-taγǎ* infinitivus alanyi funkcióban van, cselekvésnévnek is tarthatnánk ('a cárként létezés nekem kevés'):

(63b) *mantem qǎn-γǎ wǎl-taγǎ čymǎl,*
 én.DAT cár-TRA van-INF kevés

A második sorban a szükségességet főnévi igenév és nyomatékosító partikula jelöli ('a tenger urává tegyenek'):

(63c) *tǎrǎs luŋqqa ymǎl-taγǎ ja,*
 tenger szellem.TRA ül-INF PTCL

A harmadik sorban a dezideratív jelentést a modális névszóval alkotott szerkezet fejezi ki ('vizek szellemévé kívánságom van'):

(63d) *jǎŋk-ǎt luŋqqa kičǎm ma wǎl-ǎl.*
 víz-PL szellem.TRA kívánság.1SG én van-PRS[3SG]

A negyedik és ötödik sorban pedig a függő felszólításra a 3. személyekben használatos, *lüwǎ*'hadd' partikulával képzett, analitikus felszólító mód utal ('az aranyhal nekem dolgozzon, az én szavamra hallgasson'):

(63e) *mantem sǎrŋeŋ qul lüwǎ rǎpittǎ-l,*
 én.DAT arany.ADJ hal PTCL dolgozik-PRS[3SG]

(63f) *ma kǎl-am-a lüwǎ qolǎntǎ-l.*
 én szó-1SG-LAT PTCL hallgat-PRS[3SG]

2.6. Propozíciós attitúd kifejezése („realis-non-factive”)

A HASPELMATH által felállított skálán tovább haladva azokhoz a szerkezetekhez jutunk el, melyeknek nincs modális tartalmuk. Az igék egyik csoportja viszont (’gondol’, elhatároz’) továbbra is tartalmazza a SZÁNDÉK szemantikai jegyet.

nõmąqsə- ’gondol’ (DEWOS 1000, SVHD 289)

(64) *panə qulməl-tayə nõmąqsə-l.*

és meghál-INF gondol-PRS[3SG]

’És azt gondolta, hogy meghál.’ (Chr 86)

nõmlaytə- ’emlékszik, eszébe jut’ (DEWOS 1001, SVHD 282)

(65) *qõjayı tõğə-nə nõmlay-təğ, jiməη puyəl-a ălint-tayə.*

ki oda-LOC gondol[PST]-3SG.OBJ szent falu-LAT lefekszik-INF

’Kinek jutott eszébe, hogy temetőben éjszakázzon.’ (JKN 2004: 113/32)

nõməs pän- ’gondol, kitalál’

(66) *əj lat-nə ləğ nõməs pän-ət*

egy idő-LOC ők gondolat helyez[PST]-3PL

tõrəm saŋki ilti jăŋqıl-ta, ar nõms-əŋkə jə-ta.

ég égbolt keresztül jár-INF sok gondolat-ADJ.TRA válik-INF

’Egyszer úgy gondolták, hogy bejárják a világot, hogy nagyon okosak legyenek.’ (SMB 90)

arjal- ’elhatároz’ (DEWOS , SVHD 18)

(67) *mačğə mən-tayə arjaləğəltə-ğ.*

mellette_el megy-INF elhatároz[PST]-3SG

’Elhatározta, hogy elmegy mellette.’ (PESIKOVA 2002: 79)

(68) *uñiversitət tərməltə-tayə jəğ-m-əl-a,*

egyetem befejez-INF kezd-PTC.PST-3SG-LAT

nărəm jăryan jăğ arğə-t õnəltə-tayə arjal-əğ.

mocsár nyenyec nép ének-PL tanul-INF elhatároz[PST]-3SG

’Az egyetem befejezése közeledtén elhatározta, hogy az erdei nyenyecnek énekeit fogja tanulmányozni.’ (HJA 2012/4: 4)

õnəltə- ’tanít’ (DEWOS 126, SVHD 328)

(69) *ajəm-kitəm jăğ qõlnə õnəltə-l-at wăl-tayə?*

fiatal nép hogyan tanít-PRS-PASS.3PL él-INF

’Hogyan lehet a fiatalokat megtanítani élni?’ (JKN 2004: 112/1)

A (32)–(33) mondatokban a ’mond; beszél’ jelentésű igék késztetést is tartalmaztak, itt viszont minden modális tartalom nélküli, egyszerű kijelentésről van szó:

jastə- ’mond’ (DEWOS 415, SVHD 64)

(70) *qõltayəl mə-tayə jastəl.*

holnap ad-INF mond-PRS[3SG]

'Azt mondja, hogy holnap ideadja.' (PVJ 20)

2.7. Tudás, észlelés kifejezése („realis-factive”)

Példaanyagomban 'tud' jelentésű igei állítmány mellett a főnévi igenév tárgyi mellékmondatban jelenik meg.

wu- 'tud' (DEWOS 1550, SVHD 531)

(71) *ma əntə wu-l-em, qōlnam mən-ta.*
 én NEG tud-PRS-1SG.OBJ hova megy-INF
 'Nem tudom, hova menjek.' (Razg 1259)

(72) *mən-at, əj jǎwən-a jōwt-at,*
 megy[PST]-3SG egy folyó-LAT érkezik[PST]-3SG
os qōlnə tōm pālək-a pit-ta, əntə wu-l-il.
 és hogyan az fél-LAT jut-INF NEG tud-PRS-3PL.OBJ
 'Mentek, egy folyóhoz érkezték, de hogy jussanak a másik oldalra, nem tudják.' (SMB 90)

(73) *ma wəle əntə wu-l-əm nūnat müwəli-j-at pamtəp-tayə.*
 én PTCL NEG tud-PRS-1SG te.ACC mi-EP-INS tanácsol-INF
 'Én ugyan nem tudom, mit tanácsoljak neked.' (Chr 86)

A (74) mondatban mutatja a főnévi igeneves szerkezet leginkább a cselekvésnév jegyeit: az 'elfelejt' jelentésű igének két tárgya van, a 'nagy dolog' és 'a gyermek útnak indítása':

jōraylə- 'elfelejt' (DEWOS 405, SVHD 83)

(74) *tōppə təkim mās-tə ənəl wär – newrem lek-a tal-tayə –*
 csak ilyen kell-PTC.PRS nagy dolog gyermek út-LAT húz-INF
məy-nə əntə jōraylə-l-i!
 mi-LOC NEG elfelejt-PRS-PASS.3SG

'Bárcsak egy ilyen fontos dolgot – a gyermek útnak indítását – nem felejtjenék el!' (HJA 2010/9: 4)

3. Aspektus és akcióminőség kifejezése

HASPELMATH tanulmányában nem volt szó azokról a szerkezetekről, melyekben a főnévi igenév ún. fázisigéknek (vö. KOŠKARĚVA 1990), azaz a cselekvés kezdetét vagy befejezését jelentő igének a bővítménye. Ezeknek a szerkezeteknek nincs modális tartalmuk, a főnévi igenévhez kapcsolódó (segéd)ige funkciója az, hogy kifejezze az infinitívus által jelölt cselekvés kezdetét vagy eredményességét (inchoatív és rezultatív akcióminőség, l. KIEFER 2006: 150). Kezdjük ez utóbbival, a cselekvés megtörtént voltának kifejezésével.

3.1. Cselekvés befejezése

A 'befejez', 'megvalósul', állítmányok mellett a főnévi igenév argumentumi funkcióban van, a nominalizáció viszonylag magas fokán áll.

təram- 'elkészül, befejez', 'ideje van vmit megtenni' (DEWOS 1471, SVHD 484)

A *təram-* 'befejez(ődik)' ige intranszítív használatban egyargumentumú (pl. *litot təram* 'az étel elkészült'). Transzítív használatban a tárgyi bővítmény lehet főnévi igenév, ilyenkor a beágyazott nem-finit mellékmondat alanya koreferens a főige alanyával:

(75) *tyləs mən-tə mərə lin wät jeŋ kim arəŋ*
 hónap megy-PTC.PRS idő ök_ketten öt tíz körül ének
qānččayə təram-ŋən.
 ír.INF elkészül[PST]-3DU
 'Egy hónap alatt ök ketten kb. ötven ének leírását fejezték be.' (HJA 2012/4: 4)

(76) *məŋəlti kirəŋlə-tə əntə təram, lejl-ət – jəŋ jü-l-ət.*
 körbe fordul-INF NEG kész[PST.3SG] néz-PRS[3SG] nép jön-PRS-3PL
 'Megfordulni sem volt ideje, látja – emberek jönnek.' (SMB 82)

Mint már fentebb (1.6.) említettem, a szurguti hantiban a cselekvésnév nem önálló szófaj, több igenév is megkaphatja a funkcióit. Így a *təram-* igei állítmány tárgya is többféle igenév lehet. A 'Még nem végeztem az evéssel, ő már elmosogatta az edényeket' jelentésű mondatot két anyanyelvi adatközlő kétféleképpen fordította.

Az egyik főnévi igenévi tárggyal:

(77a) *ma qəŋya qətət jəčə məwəl li-tayə əntə təram-əm,*
 én még nap közép étel eszik-INF NEG kész[PST]-1SG
liw řuti anyə-t, səwnə-t nəŋ l'üwit-əŋ.
 ő már edény-PL tál-PL fel mosogat[PST]-3SG
 'Én az ebédet még nem ettem meg (megenni nem volt időm), ő már elmosogatta az edényeket.' (LNK, szóbeli közlés)

A másik melléknévi igenév + személyjelölő tárggyal:

(77b) *ma liw-m-am qəŋya əntə təram-əm, liw-nə any-ət*
 én eszik-PTC.PST-1SG még NEG kész[PST]-1SG ő-LOC edény-PL
l'öwit-at.
 mosogat[PST]-3PL
 'Én még nem fejeztem be az evést, ő már elmosogatta az edényeket.'
 (OJS, CSEPREGI 2013: 100)

würγə jə- 'sikerül, megvalósul (lit. dologgá válik)'

A 'megvalósul' igének viszont a főnévi igenév az alanya lesz:

- (78) *wär-γə top jəγ: russkinskoj panə ugut puγət-γən-na*
 dolog-TRA csak válik[PST.3SG] Russzkinszkije és Ugut falu-DU-APR
jǎŋqil-tayə.

jár-INF

'Ami megvalósult: utazás Russzkinszkije és Ugut falvakba. (HJA 2012/4: 4)

- (79) *jǎŋqil-ta wär-γə əntə jə-l.*
 jár-INF dolog-TRA NEG válik-PRS[3SG]

'Nem tudok járni.' (Razg 1084)

3.2. Cselekvés kezdése

Tágabb értelemben a 'kezd' jelentésű igékkel és segédigékkel alkotott főnévi igeneves szerkezetek is purpozív, szándékolt cselekvést fejeznek ki, így kapcsolódnak a fentebb elmondottakhoz. Ezen igék segédige jellege abban is megmutatkozik, hogy a szórendjük kötött: a főnévi igenév mindig megelőzi a finit segédigét. A főnévi igenevek alanya minden esetben koreferens a segédige alanyával.

Ha továbbra is tartjuk magunkat a konkrétól az absztraktabb felé mutató irányhoz, akkor az inchoatív jelentésű igéket két csoportba oszthatjuk. Az első csoportba a testes hangalakú, speciális jelentésű alakok tartoznak, melyek szűkebb jelentéstartományuk és morfológiai felépítésük (mindegyik képzett ige) miatt nincsenek kitéve további grammatikalizációnak vagy lexikalizációnak.

3.2.1. Speciális 'kezd' jelentésű igék

čüksəm- 'nekikezd; belefog' (*čüksəŋ* 'szükség, baj, nehézség' DEWOS 266, SVHD 46)

A szótárakban a *čüksəm-* igealak nem szerepel, csak a *čüksəŋ* főnév. Lehetséges, hogy az ige jelentése eredetileg tartalmazta a 'nehezen, bajjal kezd' árnyalatot is, de a mai példamondatokon ez már nem érződik.

- (80) *äwi jǎntəqsə-ta t'i čüksəm-əγ.*

lány varr-INF PTCL kezd[PST]-3SG

'A lány nekiállt varrni.' (SMB 58)

- (81) *jǎqə jōwət panə wǎl-ta čüksəm-əγ.*
 haza érkezik[PST.3SG] és él-INF kezd[PST]-3SG

'Hazament és [ott] élni kezdett. (SMB 84)

- (82) *əj lat-nə wǎjəγ, quł kəncčəγə mən,*
 egy idő-LOC vad hal keres-INF megy[PST.3SG]

weli katal-ta čüksəm-əγ.
 rénszarvas megfog-INF belekezd[PST]-3SG
 'Egyszer vadászni, halászni ment, kezdte kifogni [a nyájból] a rénszarva sokat.' (Chr 102)

A *jə-* inchoatív segédige mellett megerősítésként is megjelenik a konkrétbb kezdést jelentő ige:

(83) *pan pə tǎqa töt imi-γən iki-γən qōrantə-ta jək-kən,*
 és PTCL PTCL az anyó-DU apó-DU nyúzn-*INF* kezd[PST]-DU
čüksəm-γən.
 kezd[PST]-DU

'És hát az apó és anyó is nyúzni kezdtek, nekiláttak.' (BUFF22: 18)

lǎjγəmt- 'nekikezd; belefog' (SVHD 203), (*lǎjəγ-* 'tevékenykedik' DEWOS 723)

(84) *tú urt lüw lüw pǎraqsə-tayə jəγ, urt qowəl-tayə*
 az hős ő ő lakomat_ül-*INF* kezd[PST.3SG] hős fut-*INF*
lǎjγəmt-əγ.
 belefog[PST]-3SG

'A hős maga kezdett lakodalmat ülni, lánykérésbe fogott.' (PESIKOVA 2002: 79)

(85) *sar-nam aj ryt-nat mən-tayə lǎjγəmt-əγ.*
 elő-APR kicsi csónak-COM megy-*INF* belefog[PST]-3SG
 'Egy bődönccsónakon továbbindult.' (PESIKOVA 2002: 80)

raŋip- 'nekikezd, készülődik' (DEWOS 1277, SVHD 398)

(86) *tú l'al' oqgo opjat' ǎlint-tayə raŋip-əγ.*
 az had fő_férfi ismét lefekszik-*INF* kezd[PST]-3SG
 'A hadvezér ismét lefeküdni készülődött.' (CSEPREGI 2015a: 47.)

(87) *tú pǎγ mən-tayə wǎrəksə-tayə raŋip-əγ.*
 az fiú megy-*INF* öltözködik-*INF* kezd[PST]-3SG
 'A fiú elkezdett az induláshoz készülődni.' (PVJ 30)

3.2.2. Tágabb jelentéstartományú igék

A második csoportba a képzetlen, tágabb jelentéstartományú, könnyen kiüresedő szemantikájú igék tartoznak, a következők:

jə- 'válik valamivé', 'kezd', 'akar, szándékozik' (DEWOS 309, SVHD 96),

püt- 'esik', 'jut, kerül', 'kezd' (DEWOS 1236, SVHD 362)

wär- 'csinál' (DEWOS 1613–1615, SVHD 522). A szótárak nem említik az alapszó inchoatív jelentését, csak a képzett igénél (*wǎryi-*).

A fenti igék esetében már az inchoatív jelentés is deszemantizáció eredménye. A három ige első jelentése egymástól viszonylag távoli, de amikor segédigévé grammatizálódtak, egybeesett a jelentésük. Ezen igék gyakori használatuk miatt további grammatikalizációnak vagy lexikalizációnak is ki vannak téve.

E három ige érdekes módon helyettesíti vagy kiegészíti egymást. Inchoatív segédigeként a *jə-* és a *pit-* egymás szinonimái, de nyelvjárási megoszlást mutatnak: a *jə-* gyakoribb a szurguti nyelvjárásterületen, a *pit-* viszont az északi hanti területen. A *wär-* specialitása az, hogy tranzitív, lehet tárgyasan ragozni. Ha a főnévi igenév tárgya ismert, akkor a kezdést jelentő segédige a *wär-* lesz, és egyeztetődik a tárggyal. A *wär-* ige inchoatív segédigeként történő alkalmazása szurguti sajátosság.

3.2.2.1. A *jə-* és *pit-* 'kezd' segédigés szerkezetek

A *jə-* 'kezd; akar, szándékozik' jelentésű igealak bővítménye főnévi igenév, mely intranszitiv és tranzitív egyaránt lehet, és a tranzitív igeinek lehet saját tárgya is.

Intranszitiv főnévi igenév:

- (88) *tʉ aj wəjɣə-li ənəm-tayə jəɣ.*
 az kicsi állat-DIM növekedik-INF kezd[PST.3SG]
 'Az a kis állatka nőni kezdett.' (BUFF22: 12)
- (89) *imi mɔɣla kiŋta os pytəmtəɣət-ta jəɣ.*
 asszony tegnap képest még haragszik-INF kezd[PST.3SG]
 'Az asszony az előző napinál még jobban megharagudott.' (BUFF22: 22)
- (90) *tʉ ne-nat nʉl təɣ-tayə jəkəkən.*
 az nő-COM össze verekedik-INF kezd[PST].3DU
 'A nővel verekedni kezdtek.' (Chr 88)

Tranzitív főnévi igenév, határozói bővítménnyel:

- (91) *küč jəm-ɣə tejəl-tayə jəɣ – řəqa temi qəntək qo opt-ət.*
 amint jó-TRA megnéz-INF kezd[PST.3SG] PTCL PTCL hanti férfi haj-PL
 'Amint jobban odanézett – emberi haját látott.' (Chr 92)

Tranzitív főnévi igenév, tárgyi bővítménnyel:

- (92) *it wəle köčəɣ uč jota al-tayə jəɣ.*
 most hiszen kés mi magával hord-INF kezd[PST.3SG]
 'Most már kezdett kést hordani magával.' (BUFF22: 21)

A *jə-* segédigés példaanyagban egyetlen mondatot találtam, melyben a főnévi igenévnek olyan határozott/ismert tárgya lenne, ami az ige tárgyas ragozását igényelné. A *jə-* segédigének azonban nincs is tárgyas ragozási paradigmája, ezért a

főnévi igenév tárgyának határozottsága/ismertsége nem jelenik meg a ragozott igén.

- (93) *tem mæta qātəl-nə wājəy morit-əm jāwəl-l-əl, nāl-l-əl*
 ez valami nap-LOC állat eltör-PTC.PST íj-PL-3SG nyíl-PL-3SG
wār-ta jəy.
 csinál-INF kezd[PST.3SG]
 'Egy napon kezdte javítani az állat által eltört íjait és nyilait.' (NyK 80: 132)

A *jə-* ige két jelentése, a 'vállik valamivé' és a 'kezd' akár egy mondaton belül is megjelenhet:

- (94) *əj lat-nə ittən-γə jə-tayə jəy.*
 egy idő-LOC este-TRA válik-INF kezd[pst.3sg]
 'Egyszer esteledni (estévé válni) kezdett.' (Chr 78)
- (95) *jejil os jəmat tasəŋkə jə-ta ləŋq-ta jəy.*
 báty.3SG is nagyon gazdag.TRA válik-INF akar-INF kezd[PST.3SG]
 'A bátyja is nagyon meg akart gazdagodni.' (SMB 84)

A szurguti nyelvjárásban az inchoatív akcióminőség leggyakoribb kifejezési módja a *jə-* segédigés szerkezet. Ezzel szemben a másik keleti hanti nyelvjárás, a vahi az inchoatív deverbális igekepzőket részesíti előnyben. A vahi nyelvjárásban a *jə-* (*jəyil-*) igének nem is alakult ki inchoatív jelentése. A 'vállik vmivé' jelentésen kívül csak 'akar, szándékozik' jelentésben fordul elő.

A TERÉŠKIN által szerkesztett vahi és szurguti nyelvjárású ábécés könyvekben (1958, 1959) szinte azonos tartalmú szövegek vannak, érdemes összehasonlítani őket. Az *amp* 'kutya' című mesében a szurguti változatban tizennégy *jə-* segédigés szerkezet van (TERÉŠKIN 1959: 132–133), a vahiban viszont egy sem (TERÉŠKIN 1958: 136–137). A *jə-* segédigés szurguti szerkezeteknek a vahiban vagy jelenidejű alapigék, vagy *-kət/-qət-* inchoatív képzős igék felelnek meg. Néhány példa:

- (96a) Szurg.
amp rāpəs-tayə jəy.
 kutya ugat-INF kezd[PST.3SG]
 'A kutya ugatni kezdett.' (TERÉŠKIN 1959:132)

- (96b) Vah
ämp t'älə-kət-əs.
 kutya ugat-INCH-PST.3SG
 'A kutya felugatott.' (TERÉŠKIN 1958: 137)

- (97a) Szurg.
əjka wə-ltayə jəkkən.
 együtt él-INF kezd[PST].3DU

'Együtt kezdtek élni.' (TEREŠKIN 1959: 132)

(97b) Vah

əjəγ wālə-qət-əs-qən.

együtt él-INCH-PST-3DU

'Együtt kezdtek élni.' (TEREŠKIN 1958: 136)

Csak összehasonlítóképpen, egy északi (suriskári) ábécéskönyvben az 'együtt kezdtek élni' jelentésű mondatban a *pit-* segédige szerepel:

(97c) Sur.

woj-ət jaχa ul-ti pit-s-ət.

állat-PL együtt él-INF kezd-PST-3PL

'Az állatok együtt kezdtek élni.' (ANUFRIEV 1973: 104)

Egy másik szövegpár, mely nem szó szerint, csak tartalmilag egyezik, szintén hasonló képet mutat. A vahi változata TEREŠKIN chrestomathiájából való (1961: 112–113), a szurguti (jugani) változatot én gyűjtöttem 1992-ben (BUFF 22: 12–13). Ebben az 55 mondatból álló szövegben 13 *jə-* segédigés szerkezet van. A vahi változat 34 mondatból áll, egyetlen *jə-* segédigés sincs benne, a cselekvés kezdését igeképzővel fejezik ki. Természetesen a szurguti nyelvjárásban is találunk a inchoatív akcióminőségű képzett igéket (*pəl-* 'fél' > *pələm-* 'megijed', *arəγ-* 'énekel' > *arəmə-* 'dalra fakad', *pyt-* 'haragszik' > *pytəmtə-* 'megharagszik', *ňəγ-* 'nevet' > *ňəqqətə-* 'felnevet', stb) de ezeknek az igeképzőknek a produktivitása igen korlátozott.

Az alábbi mondatokban az 'akar, szándékozik' jelentésárnyalat az erősebb:

(98) *tət čəqem tət-təγə jə-l quntə,*

PTCL dohány szív-INF kezd-PRS[3SG] mikor

tú imi tujəs-at wəγint-əl.

az asszony dohányzacskó-INS kér-PRS[3SG]

'Ha dohányozni akar, az asszony kéri a dohányzacskót.' (CSEPREGI 2015a: 48)

(99) *tút pyrənə qoləm qətəl wət-i, jəqə-nam mən-ta*

az után három nap van[PST]-PASS.3SG haza-APR megy-INF

jəγ-əw.

kezd[PST]-1PL

'Azután három napot eltelt, hazamenni készültünk.' (VJM 70)

Ha a főnévi igenév eredményige (pl. 'megérkezik', 'meghal'), akkor a *jə-* segédigés szerkezet kishíján megtörtént cselekvésre utal:

(100) *tú pyrəs imi qət qənəη-a pə jəwət-təγə jəγ.*

az öreg asszony ház széle-LAT PTCL érkezik-INF kezd[PST.3SG]

'Az öregasszony majdnem odaért a házhoz.' (Chr 76)

(101) *tú tawin əntem-γə pit-ta jəγ.*

az tavasz.LOC NEG.PRED-TRA jut-INF kezd[PST.3SG]

’Azon a tavaszon már a halálán volt.’ (Chr 62)

Mivel a főnévi igenév + segédige kombinációban a segédige hordozza az összes mondatbeli funkcionális elemet, ez válik participiummá (és veszi fel a Px és Cx suffixumokat), amikor a szerkezet időhatározói mellékmondattá alakul:

(102) *jäqə-nam läŋ-tayə jəŋ-m-an-nə sām-γəl-a ilə moŋət-γəl-a.*

be-APR belép-INF válik-PTC.PST-2SG-LOC szem-DU-2SG el töröl-DU-IMP.2SG

’Amikor éppen belépsz a házba, a két szemedet töröld meg.’ (Chr 88)

(103) *mən-tayə jəŋ-m-iw-a jejem jastə-l.*

megy-INF kezd-PTC.PST-1PL-LAT báty.1SG mond-PRS[3SG]

’Amikor indulni készültünk, bátyám így szól.’ (VJM 71)

3.2.2.2. *wär-* ’szándékozik , kezd’ segédigés szerkezetek

Sem a *jə-*, sem a *pit-* segédigének nincs sem passzív, sem tárgyas ragozása, így a ragozott ige nem lehet utalni a tárgy ismertségére vagy az ágens és a páciens közötti viszonyok változására. A *wär-* ige viszont, melynek eredeti jelentése ’csinál’, tranzitív, tehát alkalmas erre a feladatra. Feltehetőleg ezért is fejlődött ki ’kezd’ jelentése is. Ehhez valószínűleg hozzájárult viszonylag tág jelentése és gyakori használata. Ez a funkciómegoszlás az intranszítív *jə-*, *pit-* és a tranzitív *wär-* igeik között a szurguti nyelvjárás sajátja.

Az ismert tárgyat ki is lehet tenni:

(104) *ənəl nōw owti-j-a qujət panə t̄i nōw äwət-ta*
nagy ág felszín-EP-LAT mászik[PST.3SG] és ez ág vág-INF
wär-təŋ.

csinál[PST]-3SG.OBJ

’Felmászott egy nagy ágra, és vágni kezdte azt az ágat.’ (SMB 88)

De el is lehet hagyni a tárgyat, csak a segédige személyragja utal rá:

(105) *t̄u nipək l̄iwati t̄i məj-i, loŋ-ta wär-təŋ.*
az papír ő.DAT PTCL ad[PST]-PASS.3SG olvas-INF csinál[PST]-
3SG.OBJ

’Azt az írást nekiadták, olvasni kezdte.’ (BUFF22: 33)

A tárgy kiemelésére a passzivizáció a legmegfelelőbb információs stratégia. A passzív mondatban a főnévi igenév tárgya alanyi funkcióban van:

(106) *əj lat-nə imi-nə t̄u iki nōq r̄üwət-tayə wär-i.*
egy idő-LOC asszony-LOC az férfi fel ébreszt-INF csinál[PST]-
PASS.3SG

’Egyszer az asszony ébreszteni kezdte a férjét.’ (Chr 90)

- (107) *lūw-nə panə tī čemotan jǎyli-tayə tī wār-i.*
 ő-LOC és az bőrönd piszkál-INF PTCL csinál[PST]-PASS.3SG
 'Ő azt a bőröndöt piszkálni kezdte.' (Chr 76)

Az alábbi két mondat ugyanabból a meséből való. A *l'ewet-ta* 'veszekedik, szidalmaz' igét tranzitív és intranszítív módon egyaránt lehet használni. Az első mondatban, az intranszítív ige a *jə-* segédigével áll (veszekedni kezdett), a másodikban a tranzitív ige a *wār-* segédigével (szidni kezdte)

- (108a) *imil-nə őjajt-i ilə ǎri-j-əm*
 asszony.3SG-LOC észrevesz[PST]-PASS.3SG el szakad-EP-PTC.PST
mǎlǎpsi, l'ewet-ta jəy.
 malica, veszekszik-INF kezd[PST.3SG]
 'Az asszony észrevette a szakadt malicát, veszekedni kezdett.'
 (SMB 86)

- (108b) *imi os tul ikil l'ewet-ta wār-təy.*
 asszony ismét buta férj.3SG szid-INF csinál[PST]-3SG.OBJ
 'Az asszony megint szidni kezdte a buta férjét.' (SMB 86)

3.3. Jövő idő

A grammatikalizáció egy következő fokán a *jə-* és *pit-* segédigés szerkezetek már nem valamilyen akcióminőséget (cselekvés kezdését) vagy modális jelentést (szándékot) fejeznek ki, hanem alkalmasak időviszonyításra is, azaz a jelenhez képest később bekövetkező eseményre tudnak utalni:

- (109) *lőŋin ǎyən-nə pǎwəl-tayə jə-l-əm.*
 nyár.LOC Agan-LOC fürdik-INF kezd-PRS-1SG
 'Nyáron az Aganban fogok fürödni.' (HJA 2010/5: 4)
- (110) *škola tǎrəm-t-an qa müwǎlik-kə ropitlə-ta pit-l-ən?*
 iskola befejez-PTC.PRS-2SG PTCL mi-TRA dolgozik-INF kezd-PRS-2SG
 'Ha befejezed az iskolát, milyen állásban kezdesz/fogsz dolgozni?'
 (Razg 984)

Ennek ellenére a hantiban nem beszélhetünk grammatizálódott analitikus jövő időről. Ezt az igeidőt csak az iskolai tankönyvek tárgyalják, és nyilvánvalóan azért, hogy a hanti nyelvtant az orosz hármás (jelen, múlt, jövő) időbeosztáshoz igazítsák. Ezekben a tankönyvekben a *pit-* segédige szerepel, feltehetőleg azért, mert az északi hanti nyelvtanok is ezt használják, ez a minta. A szövegek tanúsága alapján jövő idejű mondatokban is gyakoribb a *jə-* segédige. A 3. osztályos tankönyvben ilyen mondatok illusztrálják a jelen és jövő idő különbségét:

- (111) *tem qātəl ma war l'ā-tayə jǎŋq-l-əm,*
 ez nap én halrekeszték ellenőriz.INF jár-PRS-1SG
qōltāyil pōn wār-tayə pit-l-əm.
 holnap varsa csinál-INF kezd-PRS-1SG
 'Ma elmegyek a halrekesztéket ellenőrizni, holnap varsát fogok csinálni.'
 (KK3/57)

Ahelyett, hogy rögzült analitikus szerkezetet használna a szurguti hanti, a jövőbeli eseményekről szólva többféle kifejezési lehetőséggel él. A következő néhány mondatban nyári tervekről van szó. Az első mondatban *jə-* segédige, a másodikban *raŋəp-* ige, a harmadikban pedig jelenidőjel utal ugyanarra a jövőbeli időszakaszra:

- (112) *lōŋin ma quł kənččayə jə-l-əm.*
 nyár.LOC én hal keres.INF kezd-PRS-1SG
kanək wān-tayə panə āqsəŋ ani-tayə raŋip-l-əw.
 bogyó gyűjt.INF és gomba szed-INF kezd-PRS-1PL
pokači wáč-nam jǎŋq-l-əw.
 Pokacsi város-APR jár-PRS-1PL
 'Nyáron halászni fogok. Bogyót és gombát fogunk szedni. Elmegyünk Pokacsiba.'
 (HJA 2010/9: 4)

4. Az infinitivus használatának egyéb esetei

A 2. és 3. fejezetben az infinitivus használatának a nyelvben nagy gyakorisággal előforduló eseteit mutattuk be. A korpuszban lehet találkozni egyéb funkciókkal is. A célhatározói funkció mellett megjelenik a tekintethatározói is. Figyelemre-méltó, hogy mindkét példában (113)–(114) szótőismétlés is szerepel a mondatban:

- (113) *imi wār wār-tayə karkam.*
 asszony dolog csinál-INF szorgalmas
 'Az asszony szorgalmasan dolgozik (a munká(já)ra nézve szorgalmas).'
- (PVJ 48)
- (114) *nōm-tayə, əj məta tāyi pə əntə nōm-l-əm.*
 emlékszik-INF egy valami hely PTCL NEG emlékszik-PRS-1SG
 'Emlékezni semmire sem emlékszem.'
 (LJA 30)

A főnévi igenév használata tekintethatározóként nem rögzült annyira, hogy ugyanebben a funkcióban ne lehetne melléknévi igenevet használni:

- (115) *ikəli wuŋjem wuj-m-am wuj-əm ānta.*
 nagybáty.DIM néhai.1SG lát-PTC.PST-1SG lát[PST]-1SG PTCL
 'Néhai nagybátyámat látni persze, láttam.'
 (LJA 94)

Az újabb szövegek főnévi igeneves szerkezetek lexikalizálódásáról is vallanak. Önálló mondathatározóvá vált az *älə jastətayə* szerkezet 'mondhatni; végülis; szóval', és a *ńula lőňəl-tayə* 'összesen' jelentésben:

- (116) *ja t'ət qōti jə-l, təm-əl wəj, tōm-əl*
 PTCL itt mi válik-PRS.3SG ez-3SG vesz[PST.3SG] az-3SG
wəj, älə jastətayə kat-γən.
 vesz[PST.3SG] úgy mond-INF kettő-DU
 'Hát mit lehet tenni, ezt is elvette, azt is elvette, szóval mindkettőt.'
 (JKN 2004 109/48)

- (117) *jejil-nə ti ənəmt-i, älə jastətayə ənəmt-i.*
 báty.3SG-LOC PTCL nevel[PST]-PASS.3SG úgy mond-INF nevel[PST]-
 PASS.3SG
 'A bátyja nevelte, mondhatni ő nevelte fel.' (LJA 20)

- (118) *ajnam ńul-a lőňəl-tayə, tem wáč-nə sāt qoləm jeŋ*
 mind össze-LAT számol-INF ez város-LOC száz három tíz
qāntəy, wuyal panə jəryan jəy.
 hanti manysi és nyenyec nép
 'Mindet összeszámolva (= összesen) ebben a városban 130 hanti, manysi és nyenyec ember van.' (HJA 2010/9: 4)

5. Összegzés

Tanulmányomban a szurguti hanti infinitivus mondatbeli szerepét vizsgáltam. Megállapítottam, hogy a főnévi igeneves szerkezetek a leggyakrabban nem-finit célhatározói és tárgyi mellékmondatként jelennek meg. Végigkövettem az infinitivusok absztrahálódási útját a cél > szándék > utasítás > lehetőség, szükségyszerűség > értékelés > kijelentés > tudás útvonalon. A főnévi igenevek másik széles előfordulási terepe az, amikor segédigékkel alkotnak szószerkezetet. Ezeknek a szerkezeteknek fontos szerepük van az aspektus, az akcióminőség és az igeidőrendszer változásában.

A grammatikai rövidítések és jelek feloldásai

1 = 1. személy	LOC = locativus
2 = 2. személy	NEG = tagadószó
3 = 3. személy	NEG.IMP = tiltószó
ABE = abessivus	NEG.PRED = állítmányi értelmű tagadószó
ABL = ablativus	NOM = nominativus
ACC = accusativus	OBJ = tárgyas ragozás
ADJ = melléknévképző	PASS = passivum /szenvető ige
ADJ.NEGV= fosztóképző	PL = többes szám
APR = approximativus	PRS = jelen idő

COM = comitativus	PTCL = partikula
CNV= konverbum	PST = múlt idő
COP kopula	PTC.NEG = tagadó igenév
Cx = esetrag	PTC.PRS = folyamatos melléknévi igenév (participium imperfectum)
DAT= dativus	PTC.PST = befejezett melléknévi igenév (participium perfectum)
DU = kettős szám	Px = birtokos személyjel
EP = hiátustöltő hang	SG = egyes szám
IMP = felszólító mód	TRA = translativus
INCH = inchoatív képző	- = morfémahatár
INF = főnévi igenév	. = grammatikai jelentések elválasztása fő- zítés morféma esetében
INS = instructivus-finalis	[] = 0 morféma jelentése
LAT = lativus	

Irodalom

- AJPIN, E. [АЙПИН, Е.] (2003), Ма мэхэв җөлэнтэдэм. Я слушаю землю. Просвещение, Санкт-Петербург.
- ANUFRIEV, V. E. [АНУФРИЕВ, В. Е.] (1973), Букварь для подготовительного класса хантыйской начальной школы на языке шурьшкарских ханты. Просвещение, Ленинград.
- CASTRÉN, M. A. (1849), Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. Nordische Reisen und Forschungen 6. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.
- CSEPREGI MÁRTA (1998), Szurguti osztják chrestomathia. Studia uralo-altaica. Supplementum 6. JATE, Szeged.
- CSEPREGI MÁRTA (2011), Szurguti hanti folklór szövegek. Budapesti Finnugor Füzetek 22. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- CSEPREGI MÁRTA (2012a), Akarat, kívánság, képesség, készség kifejezése a szurguti hantiban. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264: 39–52.
- CSEPREGI MÁRTA (2012b), Participiális jelzős szerkezetek két hanti nyelvjárásban. Nyelvtudományi Közlemények 108: 61–94.
- CSEPREGI MÁRTA (2013), Többfunkciós morféma-kapcsolatok a szurguti hantiban. Nyelvtudományi Közlemények 109: 91–108.
- CSEPREGI, MÁRTA (2014), Evidentiality in dialects of Khanty. Linguistica Uralica 50: 199–211.
- CSEPREGI, MÁRTA [ЧЕПРЕГИ, МАРТА] (2015a), Сказки и рассказы сургутских ханты. Фольклорный сборник. Обско-угорский институт прикладных исследований и разработок, Ханты-Мансийск.
- CSEPREGI MÁRTA (2015b), Célhatározói mondattag igealakja. Szurguti hanti. In: HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA 2015. (www.utdb.elte.hu) (Megtekintve: 2016-09-05).

- CSEPREGI MÁRTA (2015c), *Dezideratív. Szurguti hanti*. In: HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA 2015. (www.utdb.elte.hu) (Megtekintve: 2016-09-05).
- CSEPREGI MÁRTA (2015d), *Szituációs kellés*. In: HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA 2015. (www.utdb.elte.hu) (Megtekintve: 2016-09-15).
- CSEPREGI, MÁRTA [ЧЕПРЕГИ, МАРТА] (2015e), *Маркирование агенса инфинитных конструкций в сургутском диалекте хантыйского языка*. Вестник Угроведения 2015/4: 69–77.
- CSEPREGI, MÁRTA – SOSA, SACHIKO (2009), *Comparable sample texts of Surgut Khanty in 1996 and 2008*. Journal de la Société Finno-Ougrienne 92: 193–208.
- HAJDÚ PÉTER (1963), *Latív und Infinitív im Samojedischen*. In: ORTUTAY, GYULA (red.), *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 20–24. IX. 1960*. 269–271.
- HANDYBINA, O. V. [О. В. ХАНДЫБИНА] (2011), *Щащем моньщэт. Сказки моей бабушки. Сборник текстов хантыйского фольклора*. ОАО „Информационно-издательский центр”, Ханты-Мансийск.
- Hanty Jasang [Ханты ясаң] 2005–2012. *Общественно-политическая газета Ханты-мансийского автономного округа – Югры*. <http://www.khanty-yasang.ru/>
- HASPELMATH, MARTIN (1989), *From purposive to infinitive – A universal path of grammaticization*. Folia Linguistica Historica 10: 287–310.
- HAVAS FERENC (2014), *Az aktív mondatfelépítés és ábrázolása egy tipológiai adatbázisban*. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADAR ZSUZSA (szerk.), *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 160*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 110–120.
- HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA (2015), *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. ELTE Finnugor Tanszék Budapest. (www.utdb.elte.hu)
- HONTI LÁSZLÓ (1978), *Tromagani osztják szövegek*. Nyelvtudományi Közlemények 80: 127–139.
- HONTI LÁSZLÓ (1984), *Chrestomathia ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KARJALAINEN, K. F. – TOIVONEN, Y. H. (1948), *Ostjakisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 10/1–2. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KARJALAINEN, K. F. – VÉRTES, EDIT (1964), *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 128.
- KIEFER FERENC (1999), *Jelentésmélet*. Corvina, Budapest.
- KIEFER FERENC (2006), *Aspektus és akcióminőség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOŠKARĚVA, N. V. [КОШКАРЁВА, Н. Б.] (1990), *К вопросу об инфинитиве в хантыйском языке*. In: ČEREMISINA, M. I. – SKRIBNIK, E. K. (szerk.) [ЧЕРЕМИСИНА, М. И. – СКРИБНИК, Е. К. (ред.)], *Морфология глагола и структура предложения*. Сибирское отделение АН СССР, Новосибирск. 79–92.
- KOŠKARĚVA, N. V. [КОШКАРЁВА, Н. Б.] (2003), *Сургутский диалект хантыйского языка (тром-аганский говор)*. In: *Языки коренных народов Сибири*. Вып. 10. Экспедиционные материалы. Сибирское отделение РАН, Новосибирск. 107–140.

- KOŠKARĚVA, N. V. [КОШКАРĚВА, Н. В.] (2004), Образцы текстов на сургутском диалекте хантыйского языка. In: KOŠKARĚVA, N. V. – ŠIROBOROKOVA, N. N. (szerk.) [КОШКАРĚВА, Н. В. – ШИРОБОКОВА, Н. Н. (ред.)], Языки коренных народов Сибири. Вып. 13. Экспедиционные материалы. Сибирское отделение РАН, Новосибирск. 104–148.
- KOŠKARĚVA, N. V. – PESIKOVA, A. S. [КОШКАРĚВА, Н. В. – ПЕСИКОВА, А. С.] (2006), Варə҅ йəвəн неврем моньчəт. Детские сказки варьёганских ханты. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- KULINIĆ, E. D. [Кулинич, Е. Д.] (2000), Русско-хантыйский разговорник (сургутский диалект). Просвещение, Санкт-Петербург.
- LEHMANN, CHRISTIAN (1982), Thoughts on grammaticalization. Institut für Sprachwissenschaft, Universität zu Köln, Köln.
- PAASONEN, H. – DONNER, KAI (1926), Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 2. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- PAASONEN, H. – VÉRTES E. (1963), Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Journal de la Société Finno-Ougrienne 66. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- PAASONEN, H. – VÉRTES, E. (2001), H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 240. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- PESIKOVA, A. S. [ПЕСИКОВА, А. С.] (2002), Глухариной горы женщины мужчины сказка. In: TRUFANOV, A. JA. – ČEMJAKIN, JU. P. (szerk.) [ТРУФАНОВ, А. Я. – ЧЕМЯКИН, Ю. П. (ред.)], Барсова гора – 110 лет археологических исследований. МУ ИКНЦП „Барсова гора”, Сургут. 75–85.
- PESIKOVA A. S. [ПЕСИКОВА А. С.] (2003), Ъəнтəк кəд. Хантыйский язык. Учебник для 3 класса (сургутский диалект). Просвещение, Санкт-Петербург.
- PESIKOVA, A. S. – ERMAKOVA, R. I. – SMIRNOVA, F. I. [ПЕСИКОВА, А. С. – ЕРМАКОВА, Р. И. – СМирНОВА, Ф. И.] (1996), Ъəнтəк кəд. Хантыйский язык. Учебник и книга для чтения для 2 класса (сургутский диалект). Просвещение, Санкт-Петербург.
- PESIKOVA, A. S. – VOLKOVA, A. N. [ПЕСИКОВА, А. С. – ВОЛКОВА, А. Н.] (2010), Книга для чтения (сургутский диалект) 4 класс. ИИЦ ЮГУ, Ханты-Мансийск.
- PESIKOVA, A. S. – VOLKOVA A. N. [ПЕСИКОВА А. С. – ВОЛКОВА А. Н.] (2013), Димəңи йəвтəм монтьəт, ясəт. Сказки, рассказы с реки Лямы. Фольклорный сборник на языке сугуртских ханты. Юграфика, Ханты-Мансийск.
- POKAČEVA, E. P. – PESIKOVA, A. S. [ПОКАЧЕВА, Е. П. – ПЕСИКОВА, А. С.] (2006), Русско-хантыйский разговорник (сургутский диалект). Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- PUŠKIN, A. S. [ПУШКИН, А. С.] (2002), Монщат. Перевод А. С. Песиковой. Просвещение, Санкт-Петербург. 21–29, 50–85.
- STEINITZ, WOLFGANG (1967–1993), Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Akademie Verlag, Berlin.

- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1958), Букварь для подготовительного класса хантыйской начальной школы. Ваховский диалект. Учпедгиз, Ленинград.
- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1959), Букварь для подготовительного класса хантыйской начальной школы. СУРГУТСКИЙ диалект. Учпедгиз, Ленинград.
- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1961), Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Изд. Академии Наук СССР, Москва – Ленинград.
- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1975), Ы́антэк кӧд. Хантыйский язык. Учебник для подготовительного класса. Учпедгиз, Ленинград.
- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1981), Словарь восточнохантыйских диалектов. Наука, Ленинград.
- YLIKOSKI, JUSSI (2003), Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16: 185–237.

A gyakran idézett források rövidítései

BUFF22 = CSEPREGI 2011	KT = KARJALAINEN – TOIVONEN 1948
Chr = CSEPREGI 1998	LJA = PESIKOVA – VOLKOVA 2013
DEWOS = STEINITZ 1967–1993	NyK 80 = HONTI 1978
HJA = Hanty Jasang	PD = PAASONEN – DONNER 1926
JKN = KOŠKARĚVA 2004	PVJ = PAASONEN – VÉRTES 2001
JSFOu 92 = CSEPREGI – SOSA 2009	PVO = PESIKOVA – VOLKOVA 2010
KarjGr = KARJALAINEN – VÉRTES 1964	Razg = POKAČEVA – PESIKOVA 2006
KK2 = PESIKOVA et al. 1996	SMB = HANDYBINA 2011
KK3 = PESIKOVA 2003	SVHD = TEREŠKIN 1981